

Івж. Д. ПСНЯЧЕВСЬКИЙ

Дипл. Економ. Паризького Університету.

**ВІД
КАПІТАЛІЗМУ
ДО
КООПЕРАТИЗМУ**

ПАРИЖ

1 9 4 5

Інк. Д. ПІСНЯЧЕВСЬКИЙ

Дипл. Економ. Паризького Університету.

ВІД
КАПІТАЛІЗМУ
ДО
КООПЕРАТИЗМУ

- 4420 -

2510 ©

ПАРИЖ

1 9 4 5

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО . 4

Інк. Д. ПІСНЯЧЕВСЬКИЙ

Дипл. Економ. Паризького Університету.

ВІД

КАПІТАЛІЗМУ

ДО

КООПЕРАТИЗМУ

(Du CAPITALISME au COOPÉRATISME)

I^{-ша} ЧАСТИНА

Кооперація

(Coopération)

II^{-га} ЧАСТИНА

Криза капіталізму

(Crise du capitalisme)

PARIS — 1945 — ПАРИЖ

П Е Р Е Д М О В А

Ми переживаємо надзвичайно тяжку, але дуже цікаву епоху: на наших очах замирають одні форми соціально-економічного життя, а народжуються нові. Ніці ніхто з нас не повинен залишатися до цього байдужим; кожний з нас мусить посідати певні поняття економічно-соціального порядку, коли хоче зрозуміти до чого прямує світ.

Нашим завданням є подати в приступній та об'єктивній формі поняття про ті соціально-економічні питання, які стоять на денному порядку.

Якщо наша праця викличе серед нашого громадянства хоч найменше зацікавлення — це вже буде найбільшою нагородою для автора.

На цьому місці вважаємо за наш обов'язок скласти найцирішу подяку землякові нашому інж. С. С о з о н т о в у , який, не зважаючи на всілякі труднощі наших часів, допоміг нам видрукувати цю працю.

А в т о р .

Париж, серпень 1945.

КООПЕРАЦІЯ

Слово кооперація — всім нам відоме.

Дуже часто ми його вживаємо в різних відмінках. Але чи багато з нас розуміє значення цього слова? Хто з нас старався збагнути, що таке кооперація? До чого й куди вона йде?

I. ЩО ТАКЕ КООПЕРАЦІЯ ?

Мало є слів таких багатих змістом, як слово кооперація. Воно передає найкращі змагання, прагнення кожної працюючої людини: самостійність через допомогу один одному.

Кооперація — це асоціація (сполука) індивідуальних і суспільних потреб людини.

Кооперація хоче, щоб людина могла задовольнити свої потреби якнайкраще та в найліпших умовах, а тому поборює посередника ;

вона бажає, щоб працююча людина дістала повний продукт своєї праці, а тому поборює підприємця-капіталіста;

вона намагається добровільною, солідарною сполукою праці, знання (фаху) та капіталу, піднести людину до найвищого щабля соціально-мате-

ріяльного добробуту, залишаючи їй у всьому повну незалежність;

в о н а змагається за людські права та обов'язки кожної людини;

в о н а бореться проти гнету, визиску, обману та ненависти;

в о н а виховує в людині ініціативу й самостійність, почуття певности в собі і своєї людської гідности та справедливости;

в о н а прагне до найвищого задоволення духових потреб людини та її суспільних інтересів.

* * *

У боротьбі за життя людина підлягає вимогам природи, як натуральної, так і соціальної, тобто вона зустрічає великі перешкоди, як з боку природи, так і з боку до себе подібних. Щоб подолати ці перешкоди людина змушена шукати допомоги в інших. Якщо треба, наприклад, вам піднести дуже тяжкий камінь, ви кличете собі на поміч одну або більше осіб; щоб перемогти ворога, ви для боротьби об'єднуєтеся з іншими, бо знаєте, що лише спільними силами, ви зможете досягти того, що пересягає ваші власні сили. Нині, зрештою, ми собі навіть не можемо уявити, щоб людина жила та чинила сама одна, окремо від інших. Людина, отже, живе та чинить у товариствах-спілках. Такі спілки-товариства закладає людина з метою задоволення своїх потреб: матеріальних (як їжа, одяг...), моральних (духових, релігійних) або соціальних (як опіка над дітьми, старими тощо). До таких товариств-спілок належить також кооператива.

Під назвою «кооператива» об'єднуються нині найрізноманітніші верстви населення: робітники, хлібороби, ремісники, дрібні торговельники, які ви-

робляють або купують спільно певні речі; споживачі, які купують або продукують спільно певні вироби для свого вжитку; особи, які хочуть збудувати собі дім, заасекуруватися, зробити позичку, тощо; всі ці особи-кооператори переводять операції спільно, співпрацюють у загальному ділі.

Співпраця, співпраця добровільна, солідарна — це одна із головних прикмет кооперації.

Але ця одна прикмета є невивістачальною для повного зрозуміння, що таке кооперація, бо нині кожна продукція, яка б вона не була, переводиться спільно. Спільна праця, як показав досвід, завжди продуктивніша, видаєніша, ніж праця поодинокі особи. Найвидаєнішою праця стає тоді, коли вона, розкладена на певні складові частини, виконується в одному підприємстві. Підприємства можуть бути малі й великі. Найвидаєніша праця, звичайно, у великих підприємствах, бо вони можуть якнайкраще застосовувати на всю широчінь розподіл та концентрацію праці.

Організація підприємства може бути переведена у двох головних формах: а) у формі капіталістичній та б) у формі кооперативній. Треба мати ясне поняття про те, чим розрізняються між собою ці дві форми, коли хочемо належно зрозуміти все, що буде сказане в наступних рядках про кооперацію.

У капіталістичному підприємстві є щонайменше дві, а то й три, категорії людей, які різняться між собою тими функціями, що їх вони виконують у підприємстві та способами їх винагородження. До першої категорії належать керівні чинники підприємства: голова — або керівники, а до другої — виконавчі чинники: робітники, службовці, контролери, директори, техніки, інженери, тощо. У приватних підприємствах, голова (шеф) є, звичайно, власником підприємства, що йому належать і ка-

пітал і знаряддя виробництва. Він (або вони) керує підприємством і несе за нього повну відповідальність. Він платить усі видатки та приймає всі прибутки. Різниця між прибутками та видатками, тобто зиск, йому належить цілковито, є його винагородою. Він покриває також усі втрати.

Виконавчі чинники (директори, службовці, робітники) підприємства, дістають певну, наперед устійнену, винагороду — платню. На цю винагороду, звичайно, ані зиск, ані втрати не мають впливу. Але бувають такі форми підприємства, де виконавчі чинники дістають, крім платні, також певну частку із зиску.

У капіталістичних підприємствах бувають також такі особи — капіталісти, які не є ані директорами, ані власниками підприємства, а беруть у ньому участь лише своїм капіталом, на який дістають певний відсоток (процент), що є їх винагородою.

Коли підприємство організоване у формі акційної спілки, то правила організації ті самі, лише складніші. Тут акціонери є співвласниками підприємства та дістають спеціальну винагороду із зиску, що має назву *д и в і д е н д а*. Капіталісти, що позичили капітал (на облігації), дістають певний процент. Виконавчий персонал (директори, службовці) винагороджується тут так само, як і в приватному підприємстві.

Такою є, в загальних рисах, організація капіталістичного підприємства. Вона відзначається тим, що тут власність на капітал, на знаряддя виробництва і зиск належать дуже обмеженій кількості осіб.

У кооперативному підприємстві (кооперативі) панують цілком протилежні принципи. Тут власність на капітал, на знаряддя виробництва та поділ різниці між прибутками і видатками, що дістає

назву надвишки, належить усім членам кооперативи. Надвишку сплачують членам відповідно до закупок, або докладеній праці, але ніколи відповідно до вкладених капіталів. Інвестований (вкладений) капітал дістає лише обмежений відсоток. До адміністрації чи дирекції може бути вибраним кожний, бо на зборах панує демократичний принцип. Саме тому кожний член має право на загальних зборах лише на один голос, незалежно від кількості уділів (паїв). Щоб кожний міг стати співвласником кооперативи, паї, звичайно, виносять дуже маленьку суму (тепер, приміром, у Франції — 300 франків). Вступ до кооперативи, як і виступ з неї — цілком вільний. Виступаючий дістає назад усе, що він вклав. У кооперативі поодинокі особи підпорядковуються загалові (спільноті), отже, тут суспільні інтереси переважають над приватними інтересами. Таким чином, у кооперативі дирекція, власність на капітал, розподіл прибутку, належить усім членам, тобто розподіл тут носить суспільний характер.

Добровільне, солідарне об'єднання (асоціація) осіб в одно підприємство з метою задоволення потреб її членів шляхом захисту суспільних інтересів є кооператива; а асоціація індивідуальних і суспільних потреб людини рівночасно на ґрунті матеріальному і моральному є кооперація.

Кооперація прибирає назви в залежності від господарської ділянки. Так, приміром, коли робітники (одного фаху) солідарно об'єднуються в одно підприємство, приносячи до нього свої фахові знання чи навіть певні грошові уділи (паї), з метою поділу прибутку їхньої продукції відповідно до прикладеної праці, то таке підприємство називається виробнича кооперація.

Далі. Коли хлібороби солідарно об'єднуються в одно підприємство для спільного закупу насіння, гною, знаряддя необхідного для провадження їхнього приватного господарства; або для переробки чи збуту хліборобських продуктів (хліба, молока, тощо) з метою досягти найвигідніших цін чи найвищого прибутку, але поділеного між співучасниками пропорційно відібраної (при накупі) або доданої (при продажу) кількості продукту, то таке підприємство дістає назву — сільськогосподарська кооперація.

Подібно до цього добровільне об'єднання осіб в підприємство з метою досягти найкращих умовин для позички прибирає назву — кредитова кооперація, а там, де шукають найкращого накупу чи збуту споживчих продуктів, — споживча кооперація.

II. НАРОДЖЕННЯ КООПЕРАЦІЇ

Ідея кооперації дуже стара. Історики подають докази існування кооператив вже в XIII-XVII століттях. Однак, кооперація почалася правдиво розвиватися значно пізніше (від першої половини XIX століття).

Першими видатними теоретиками кооперації треба вважати Роберта Оуена (1771-1858) і Шарля Фур'є (1772-1837); перший великий англійський промисловець, а другий великий французький письменник. За свою боротьбу щодо переведення в життя їхніх соціальних ідеалів вони дістали наймення «соціальних винахідників». Однак їм не пощастило бачити повного здійснення їх ідей. Кооперація

розвинулася, виросла в могутнє дерево пізніше. Причина певного неуспіху цих соціяльних борців полягала в тому, що їх ідея набагато перевищувала обставини їх часів; вона носила в собі ще багато тих складників, що нелегко піддавалися здійсненню, були утопічними. Треба було відповідних обставин, щоб запровадити в життя таку велику ідею, як кооперація. В історії людства часто-густо буває, що великі діла є вислідом певних обставин. Про кооперацію можна сказати, що вона є одним із цих випадків. Інакше кажучи, переведення в життя ідеї кооперації було подиктоване господарсько-соціяльними обставинами тодішніх часів.

У перших початках ХІХ-го століття промисловість починає швидко розвиватись (головно в Англії). Промисловий капітал зростає швидким темпом; не меншим темпом зростає кількість робітників, робітнича маса збільшується. Помічається масовий відплив робітників із села до міст, осередків промисловости. Самі міста ростуть, як гриби по дощі. Життєва стопа на загал підвищується; одначе добробуту зазнають не всі верстви населення. Матеріяльне становище підприємців-капіталістів сягає найвищого ступеня, натомісць матеріяльний стан робітничих мас погіршується. Визиск робітника підприємцем доходить до нечуваних розмірів. Робітник втрачує власність над знаряддям, яким працює; чимраз виразніше він відчуває втрату незалежності, якою так пишався ремісник. Настає відокремлення праці від капіталу. Народжується пролетаріят! Здавалося б, що розквіт промисловости мав би принести добробут працюючим; одначе не завжди настає підтвердження того, що здається. *)

---

*) Цю парадоксальну ситуацію Карл Маркс взяв як підставу до своїх теоретичних передбачень, щодо розквіту (концентрації) та занепаду капіталізму.

Промисловець у гонитві за утворенням якнайбільшого капіталу старається всіма способами зменшити платню робітникам, яких має великий вибір. Бувши відірваними від села та покинутими на власну долю (без ніякої державної охорони та належної соціальної опіки), робітники шукають виходу з тяжкого становища. Вони спочатку реагують на це так, як їм підказує їх природний інстинкт: розбивають машини, руйнують фабрики. По цілій Англії (та інших державах) прокотилася промислова революція... З багатьох теоретичних порад (теоретичних рецептів), що подаються, робітник бачить, що тільки власна поміч, самопоміч, є найкращим виходом із становища. Він переконується, що набутти втрачену незалежність — перейти на ремесло — не так легко: треба на то гроші, капіталу і його не так легко здобути: нема кредиту, нема помочі ні від кого, а власну родину треба годувати. І от робітникам, ткачам з Рочделю (в Англії), приходиться на думку здійснити ідею спільного накупі споживчих продуктів.

«Було це — каже великий історик кооперації Джордж Голіовк — під кінець 1843 року, туманного, хмурого, вогкого, непривітливого листопадового дня, коли денне світло, здається, вичерпане, а сонце ледве-ледве блимає. У такий день зібралось декільки бідних, безробітних і голодуючих ткачів, які майже зневірилися в своєму існуванні, щоб порадитися, що слід би зробити для піднесення свого господарського становища. Фабриканти мали капітал, а крамарі крам. Що могли зробити рочдельські робітники без капіталу й краму?

Чи мали вони вдатися до милосердних сердець, що піклувалися бідними? Це означало б залежність і невольність. Мали вони емігрувати в світ

за очі? Це рівнялося б вигнанню за «злочин», що народилися бідними. Вони вирішили повести боротьбу за існування власними силами. Хотіли, оскільки це їх торкалося, витиснути крамарів, фабрикантів і капіталістів. Без досвіду, без знання, без грошових засобів хотіли самі стати купцями й фабрикантами).

Вони розписали підписний лист... А 24 жовтня 1844 року законно було зареєстроване товариство наших ткачів під назвою «Рочдельське товариство чесних піонерів» (Rochdale Society of Equitable Pioneers).

«Товариство ставить собі за мету, — говорить статут, — дбати про матеріальну користь і поліпшення соціальних та господарських відносин членів. Воно рішило зібрати достатній капітал у дрібних уділах (по 1 фунтові), щоб здійснити такі пляни:

Заснувати крамниці для продажу харчів, одяжі і т. д.

Збудувати або купити будинки, що в них могли б жити ті члени, які бажають взаємно помагати собі при поліпшенні свого господарського й соціального становища.

Виробляти речі, що їх продукували б безробітні або такі члени, які потерпіли від постійного скорочування заробітної платні.

Для більшої користі та для кращого забезпечення своїх членів, має товариство купити або видержавити один або й більше маєтків; безробітні або недостатньо оплачувані члени мали б управляти цими маєтками.

... Як тільки буде це можливе, товариство має приступити до організації власними силами продукції, розподілу, виховання й самоуправління, або іншими словами: товариство має заснувати самовистачальну громаду або стати в допомозі ін-

шим товариствам, що мають організувати такі громади».

Почалися збори гроша... «Нарешті зібрано 28 фунтів! — (капітал, що вистачить на закуп приблизно десяти мішків доброї пшеничної муки). І з цим капіталом почали рочдельці здобувати новий світ».

21-го грудня 1844 року, одного довгого та похмурого вечора Рочдельські ткачі (в кількості 23-ьох) розпочинають свої функції. Підвалля одного з невеличких будинків найбіднішої вулички Лондону Toad lane (la ruelle des Crapeuds), — Жабина вуличка — служить їм склепом.

«Про відкриття кооперативи, — оповідає згаданий вище історик Джордж Голіовк, — шептали всі. Між купцями міста поширилася чутка, що повстає страшний конкурент. Вони з великим нетерпінням очікували його появи, нервово зазираючи щохвилини до вулички Toad lane. Але найзіркіше око довго нічого не відкривало. Цьому страшному ворогові якось ніяково було показатися на світ.

Кілька товаришів зібралось потаємно, щоб взяти участь у відкритті власного склепу. В низькому темному приміщенні стояли вони наче змовники й радилися довго, хто має бути тим сміяком, що відчинить крамницю. Але ніхто не відважувався відкрити віконниці. Один відпекувався від цього з одної причини, другий з іншої, третій волів уникнути того моменту, коли летітимуть віконниці на дрізки. Але годі було довше зволікати! Нарешті, знайшовся один відважний товариш: раптовим рухом відкрив віконниці, не турбуючись про те, «що про це скажуть». Кооператива народилась! Чутка про це вмить облетіла місто. Всі обговорювали принципи виголошені ткачами. Одні вважали ці принципи смішними, а другі нежит-

тевими. («Га! Нарешті божевільні ткачі відкрили свою крамницю!»). В дійсності принципи проголошені Рочдельськими ткачами, піонерами кооперації, були стихійними (спонтанними), природними; ніщо не було в силі їх заперечити. Всім відомо, що десять мішків муки купленої відразу (гуртом), коштують дешевше ніж купленої нароздріб, частинами. Всім відомо, що крамар з такої різниці користує, тобто, має зиск. Але ніхто з робітників поодиноким не міг цього зробити, бо не мав для того капіталу. Рочдельські ткачі капітал знайшли: кожний дав щось, певний уділ, і все було гаразд. Перше питання — проблема капіталу — було розв'язане. Залишалось друге: проблема зиску.

Поодинокий купець — купець капіталіст — забирав цілий зиск. А тут співвласників капіталу було багато та кожний з них вимагав певну частину зиску. Проти цього було годі заперечувати. Але як його справедливо поділити? Випрацьований статут рочдельськими піонерами становить поділ різниці (між покупною і продажною ціною по заплаченні всіх видатків), тобто, поділ надвишки (як тепер називають цю різницю) відповідно до закупок. Розв'язання просте, але наскільки геніяльне! Протягом пів століття статут рочдельських піонерів копіюють майже без зміни. Інакше кажучи, принципи кооперації випрацьовані рочдельськими піонерами залишаються дійсними; вони є ще й нині тим фундаментом, на якому спочиває ціла будова кооперації.

Всякі спроби заперечення, критики, кооперативних принципів рочдельських піонерів не довели ні до чого. Лише деякі з цих критик заслужили на увагу, творячи, таким чином, одну із варіацій (відмін) основної думки, тези. Від рочдельських піонерів кооперація починає своє існування, свою офіційну історію. Самі засади Рочдельських піонерів

перетворилися в глибоку та широку доктрину. Першим автором доктрини кооперації вважається відомий французький економіст, проф. Шарль Ж і д.

ІІІ. ДОКТРИНА КООПЕРАЦІЇ

Кооперація, будучи твором робітників, вважається — та ще й дуже довго — призначеною виключно для робітничої класи. Ніхто не відважувався йти проти загальної течії. Мало було відважних, які старалися б вивести кооперацію з вузької вулички, класового призначення. Але поруч із ростом кооперації та її централізації, чимраз більше викристалізуються принципи кооперації. Шарль Ж і д формулює (коло 1885 р.) перші підвалини доктрини кооперації. Завдяки йому, кооперація залишає вузьке класове призначення й стає здобутком усіх, здобутком кожного споживача без різниці клас, фаху та мастку. На підставі цієї доктрини кооператива перетворюється в правдиве підприємство, в правдиву господарську інституцію.

Народжена доктрина кооперації здобуває раптовий розголос по цілому світі. Жваво дебатуються поодинокі її принципи, вона викристалізовується. В передових державах Європи поодинокі теоретики присвячують великі праці доктрині кооперації. Вони стараються з нечисленних відтінків тлумачення засадничої думки Рочдельських піонерів з'ясувати керівні принципи кооперації, щоб цим досягти однорідності кооперативної форми й таким чином уможливити зосередження кооперації. Міжнародні конгреси спричинюються до цього та-

кож чимало. Вони стають найвищим, так би мовити, законодавчим органом однорідности теоретичних принципів кооперації. Останній Міжнародний Конгрес Альянсу кооперації, що відбувся в Парижі в 1937 році, цим найбільш відзначився. Після семирічної підготовчої праці на цьому конгресі були остаточно устійнені принципи-правила кооперації.

1. П РА В И Л А   К О О П Е Р А Ц І Ї

Заснування кооперативи мусить переводитися на підставі таких правил:

1. Вільний вступ.
2. Кожній особі належить лише один голос;
3. Зворот надвишки членам пропорційно їхнім оборотам (накупу);
4. Обмежений відсоток на капітал;
5. Повна нейтральність політична й релігійна;
6. Продаж за готівку;
7. Ширення освіти (головно кооперативної).

Перші чотири правила вважаються обов'язковими, а решта необов'язковими, бажаними. Якщо одне з необов'язкових правил відсутнє — кооператива має право на існування, вона має право називатися кооперативою, але в той же час вона не виконуватиме цілковито свого суспільного завдання. Тепер перейдімо до стислішого змісту кожного правила кооперації.

1. В і л ь н и й   в с т у п .   Це правило т. зв. «відкритих дверей». Яке значення має, властиво,

це правило? Кожній нормальній людині вільно вступити до кооперативи, бути її членом, виконавши добровільно передбачені статутом вимоги (вписати пай, сплатити його, тощо). Добровільність — це засаднича думка Рочдельських піонерів. Іноді добровільність може прибирати навіть характер обов'язку, але ніколи не може бути примусом. Якщо кооператива, скажім, наприклад, постачає для міста воду, газ, чи електрику, то, звичайно, кожний, хто хоче мати воду, газ, чи електрику, тобто хто хоче, як то кажуть, бути припущеним до операції кооперативи, той зобов'язаний вступити в члени такої кооперативи. Подібний обов'язок може бути навіть приписаний міською владою, а то й державою. Однак за таку неслухняність влада не сміє нікого карати. Решту обов'язкових правил кооперації, кожен, вступивши, мусить додержувати.

Добровільний прояв обов'язку при вступі в члени кооперативи є, на нашу думку, найвищою солідарністю. Це буває тоді, коли виключно з моральних мотивів (з національного почуття, скажім) ви вступаєте в члени кооперативи, хоч заздалегідь знаєте, що не зможете вповні користати з кооперативних товарів, бо живете дуже далеко від осідку кооперативи. В такому випадку ви за ваш матеріальний внесок дістаєте моральне задоволення в тому, що ваша кооператива існує, розвивається. Таке моральне задоволення є проявом найвищої суспільної дозрілості.

З того, що «двері всім відкриті» до кооперативи, не треба робити висновку, що не може наступити обмеження в прийнятті членів чи, навпаки, поширення права користування з операцій кооперативи і на не членів (на третіх осіб, співчуваючих, в найкращому разі). Перший випадок трапляється тоді, коли поширення кооперативи зустрічає великі

та тяжкі перешкоди (неможливість збільшити, наприклад, видайність хлібної печі); тоді постачання хліба обмежується лише на певне число членів. У другому випадку не члени допускаються до операцій кооперативи (головно збуту товару) з метою збільшення обороту. Разом з тим це має і виховне значення (пропагування кооперативної ідеї), бо дуже часто не члени стають по якомусь часі найкращими членами.

Принцип «відкритих дверей» має величезне значення для широких мас населення, бідних, звичайно, капіталом.

2. **Правило: одна особа — один голос.** Це найбільший демократичний принцип: кожній фізичній особі належить лише один голос на загальних зборах незалежно від кількості членських паїв. Цей принцип докладно застосовують у кооперативі першого ступеня. В кооперативі вищого ступеня (2-го та 3-го), тобто, де членами є вже правничі (моральні) особи, можуть бути застосовані для досягнення справедливості три такі принципи рішення:

1. Кожній кооперативі належить лише один голос, незалежно від кількості її членів;

2. кооператива має право на більше число голосів, відповідно до кількості її членів;

3. кооператива має право на більшу кількість голосів відповідно до обороту зі союзом.

Певні варіації (відміни) цих рішень також припустимі.

3. **Зворот надвишки.** Це найважливіше правило кооперації. Воно творить кардинальну різницю між кооперацією, кооперативним підприємством, і приватним, капіталістичним під-

приємством. У приватному підприємстві капіталіст працює виключно для досягнення найвищого зиску, який він цілковито привласнює (цілковито йде йому до кишені). Ідеал кооперації цілком протилежний: захист суспільних інтересів. Кожна досягнена кооперативою надвишка вертається назад членам відповідно (пропорційно) до їх закупів. Кожна незвернена надвишка дістає спеціальне призначення: йде до резервових фондів, або на суспільні потреби (головно шкільництво) членів з їх родинами.

Кооператива може працювати також так, щоб не було надвишки (коли товари продаються нижче від риночних цін). В такому випадку, зрозуміло, кооператива не практикує звороту надвишки при кінці господарського року, бо вона це робить стало. Одначе такий спосіб ведення кооперативних операцій не завжди можливий, а, головно, розумний і обережний. Загальним принципом є те, що кооператива мусить себе оплачувати.

У споживчій кооперації переважає на загал метод приділення цілої надвишки до резервових фондів кооперативи на місце поодинокого звороту. Треба сказати, що такий метод з надвишкою цілковито відповідає соціяльній природі кооперації. Певне узагальнення подібної методи з надвишкою посилювало б ролю кооперації в суспільно-господарському житті.

Дуже цікава й заслуговує на велику увагу ідея, т. зв. індивідуальлізаційного звороту надвишки, що практикується в деяких державах. Оригінальність полягає в тім, що звернена надвишка фактично не виплачується членам, а лише зараховується (на конто) в їх користь.

4. Обмежений відсоток на капітал. Зворот надвишки, як ми бачили, переводиться в користь членів відповідно до закупів,

а не вкладених капіталів. Капітал дістає певний, але обмежений та зафіксований законом, відсоток. Височина такого відсотка є різна в різних державах; це залежить від капіталового стану держави (у Франції тепер — 6% найвище).

5. Політична та релігійна не-втральність. Кооперація зазнала досить тяжкого досвіду, поки цей принцип не був загально визнаний. Доки панувала думка, що кооперація призначена для робітничої класи, доти кооператива була її майже єдиним соціальним здобутком. Чимало було зужито чорнила на ту політичну боротьбу, що точилася на тлі цього питання! Від крайньої демагогії до найщиріших захистів інтересу робітничої класи все звалювалося на кооперацію... Становище цілковито міняється з часу обґрунтування доктрини кооперації. Одначе повне признание принципу політичної та релігійної не-втральности приходить з моменту устійнення погляду, що кооператива є передусім господарським підприємством, економічною інституцією. Тепер в кооперації на цьому полі панує повний спокій; всяка спроба політичної дискусії на кооперативних з'їздах — цілком недопустима, а в щоденній кооперативній праці просто незрозуміла. Кожний член кооперативи допускається найвищої нетактовности, коли політикує.

Подібна думка існує серед кооператорів і в питанні щодо раси та національної приналежності. В останньому, правда, панує пошана до всіх тих, що вміють горнутися свій до свого, чи гуртуватися за національними приналежностями. Це визнається одначе без усякої ксенофобії, з великим тактом.

6. Продаж за готівку. Всім відомо, що кооперація продає лише за готівку. Чому?

З багатьох причин, з мотивів чисто практичного порядку: уникнення зайвих рахункових записів, ощадження бюрових видатків, тощо, а головню з мотивів справедливости (той, хто бере на бір — купує в кредит, — шкодить тому, хто купує за готівку, а головню при несплаченні кредиту).

При цьому не можна сказати, що кооперація взагалі не практикує кредитових операцій. Продаж у кредит практикують найчастіше кооперативні хлібопекарні (головню залізничників). Але й тут, властиво, цей продаж у кредит переводиться майже з неохідности (платення двічі або тричі на день за шматок хліба не можна вважати практичним).

7. Ширення освіти. Ширення загальної освіти, пропагування кооперативної ідеї... творить найважлишу сторінку соціальної чинности кооперації. Тут кооперація провадить шкільне й дошкільне виховання дітей, переводить нижче, середнє і, навіть, вище навчання. Все це провадиться пляново і за широкою програмою. До цієї точки відносяться також інші зарядження кооперації соціального порядку: влаштування відпочинкових осель (для старих і дітей), санаторій, тощо. На все це кооперація витрачає величезні суми грошей, перед якими благодійна акція найбільшого капіталіста блідне.

Вищеподані правила дають нам змогу розпізнати відразу, яке товариство (асоціацію) треба вважати кооперативою. Та лише таке розпізнання кооперативи від інших господарських форм недостатнє. Треба йти ще глибше. Щоб вповні зрозуміти цілу будову кооперації та її вагу в суспільно-господарськнм житті, треба розкласти кооперативне підприємство, кооперативну інституцію, на підставові складники.

2. ПІДСТАВОВІ СКЛАДНИКИ КООПЕРАЦІЇ

Кооперація базується на двох головних принципах: 1. господарського порядку та 2. соціально-морального порядку. Кооперативне підприємство, кооператива, є солідарним об'єднанням (асоціацією) осіб, а не капіталів. Тут об'єднуються особи, що визнають подібність своїх потреб і вбачають можливість кращого їх задоволення в спільному підприємстві. Предметом кооперативного підприємства є власне задоволення цих потреб (скажім потреба накупку, продажу, праці, тощо). Відношення між кооперацією та її членами базується на услугах (на задоволенні потреб), що вона робить своїм споживачам. Члени вимагають від кооперативи не так великого зиску в грошах, як доброго, якісного задоволення їх потреб. Задоволення потреб своїх членів — така кінцева мета кооператива. Тому завдання кооперативи далеко складніше, ніж завдання приватного капіталіста-підприємця, кінцева мета якого — дістати найбільший грошовий зиск.

Для кращого розуміння завдань кооперативи пригляньмося до взаємовідносин, що панують, скажім, у молочарській кооперативі на селі. Метою такої кооперативи є якнайкраще організувати збут молочарських продуктів своїх членів. Кооператива виконуватиме тут поступово такі функції: збір молока, перерібка його на масло, продаж масла. До цього ще прилучається використання відходів.

Кооператива одначе не задовольняється простим виконанням щойно згаданих функцій. Вона займається ще якістю молока, фізичною та біологічною чистотою масла, здоровлям, селекцією, кормом, плеканням худоби і т. д. Все це може робити також, скажім, і приватне капіталістичне підприємство, проте воно ніколи не може досягнути від

своїх додавців тої дисципліни, якої досягає кооператива. Селяни, добровільно об'єднуючись у молочарську кооперативу, солідарно підпорядковуються точному виконанню правильника, який самі випрацювали. Тут (у кооперативі) настає повна гармонія між приватним, індивідуальним веденням господарства її членів, і кооперативним, спільним господарством. Разом з тим тут кожний член зберігає повну автономію, незалежність; частинне обмеження цієї автономії настає в добровільній дисципліні, якій кожний член підпорядковується з огляду на власну і загальну користь. Добровільна дисципліна є передумовою всякого технічного здобутку; вона є виразом моральної дозрілості членів, їх солідарности, що є базою кооперації.

Гаслом кооперації є: будь незалежним (self-help, як кажуть Англіїці) та присвячуйся загалові, суспільству! «Старайся, — каже кооперація, — бути паном себе самого: будь ремісником, торговельником, банкиром, підприємцем, але не забувай допомогти іншому стати таким, як ти; бажай добра не тільки для себе, але й для іншого; старайся свій індивідуалізм підпорядкувати інтересам загалу, суспільству». Разом з цим кооперація боронить рівність і найширшу свободу людини.

Проблема відносин між людиною і суспільством була на черзі дня скорше, ніж народилася кооператива, але й до нині вона не знайшла свого повного розв'язання. Внесок кооперації до розв'язання цієї проблеми є дуже великий: вона злучує елемент приватний та суспільний, як під оглядом господарським, так і під оглядом морально-соціальним.

Під оглядом господарським, кооперативне підприємство є суспільне, створене з незалежних приватних підприємств і в користь останніх. Подібно під оглядом моральним, соціальне життя кооперації базується рівночасно на солідарності і на роз-

вितку людини незалежної, самостійної, що відповідає за свої вчинки. Таким чином, у кооперації па-нує як під оглядом соціяльним, так і під оглядом матеріяльним, ускладнена подвійність відносин між людиною і суспільством.

Перша мета кооперації це — піднесення мате-ріяльного добробуту своїх членів; одначе, вважаючи на засоби, що вона до цього вживає та на якості, які вона від своїх членів вимагає та в них розвиває, кооперація прямує й сягає значно вище. Отже, метою кооперації є плекання відповідальної та солі-дарної людини здібної разом з тим, поодинокю, до досягнення приватної незалежности і, разом, до повного суспільного жтття.

Тепер коли ми знаємо, що таке кооперація, то постараймося її відрізнити від інших господарсь-ких систем, капіталізму і соціялізму.

IV. КООПЕРАЦІЯ — ЦЕ НЕ КАПІТАЛІЗМ

Приватний підприємець працює, щоб досягти якнайвищого зиску при найменшій витраті праці, капіталу, сировини та часу. Отже капіталізм є там, де продукція має на меті лише зиск, що його підприємець привласнює та старається довести до безмежности. Приватне підприємство — це здій-снення комбінації факторів виробництва: праці, землі (сировини) і капіталу. Властивістю капіталі-стичного підприємства є те, що тут настає поділ факторів виробництва: праці і капіталу (працю да-ють одні особи, робітники, а капітал — інші).

Там, де та сама особа дає і працю і капітал, не може бути мови про капіталістичне підприємство;

це — підприємство ремісника. Приватне підприємство працює не для виключного задоволення потреб своїх співучасників (як це є в кооперації), а для ринку. Капіталіст-підприємець старається досягти якнайбільшої різниці в грошах між риночною ціною і виробничою. Маючи перед собою єдину мету — зиск, він ризикує, спекулює. В цьому власне полягає велика різниця між капіталістом і робітником, який хоч і шукає продати свою силу за найвищу платню, але не може нею спекулювати.

Пригляньтесь до селянина, який звертається до молочарні, щоб продати найкраще своє молоко, до господині, яка купує хліб у пекарні, то побачите в обох випадках прямий, конкретний зв'язок між кооперативою та її членами. Цілковито протилежне ви спостерігаєте у капіталіста, який на біржі купує акції якогось підприємства. Йому цілком байдуже, що виробляє підприємство; йому розходитьсь лише про певність, або сприятливі вигляди на добрий зиск; тут нема ніякого зв'язку особи з підприємством. Селянин, робітник, господиня є споживачем кооперативи; кооператива, так би мовити, робить услуги своїм членам, які з цих услуг користаються, споживають.

Кооперація є асоціацією осіб, споживачів, а не об'єднанням капіталів; вона працює лише в користь споживачів. Коли кооперація продає товари по риночних цінах, тобто, досягає грошевої різниці — надвишки, то вона це робить виключно з практичних мотивів. Продавати крामтовар дешевше риночних цін це значить часто-густо ризикувати; при найменшій похибці могла б виникнути велика втрата, яку мусіли б покривати члени. Отже в кооперації на загал є так, що продаж переводиться по риночних, або майже риночних, цінах, а одержана різниця — надвишка — звертається членам у кінці господарського року від-

повідно до їх накупів. Звичайно не всю надвишку поділяють між членами; певна її частина, а частогусто ціла, йде на збільшення резервових фондів кооперативи. Надвишка тому творить спеціальну рахункову, а не економічну, категорію в кооперації.

Дивіденд, що практикується в капіталістичнім підприємстві, не існує в кооперативнім підприємстві. Капітал у кооперації дістає, як було вище зазначено, лише обмежений відсоток і ніколи не має права на поділ надвишки. Через це кооперативний пай має виключно персональний (особовий) характер; інакше кажучи, кожний член кооперативи дістає вийменне потвердження, що має навіть часом назву «акція», але ніхто не має права продати свій пай на ринку (біржі). В кооперації пай переводяться з особи на особу лише переписом з одного імені на друге (і за згодою Управи кооперативи). Акції капіталістичного підприємства носять неперсональний характер і вони є предметом куплі-продажу на ринку (біржі). Буває, що держава обмежує чи навіть зовсім забороняє видання (емісію) акцій на прец'явника (неперсональні — *au porteur*), що існує тепер у Франції; держава це робить у загальному інтересі, щоб запобігти непотрібній спекуляції, втечі капіталу з краю, поліпшити кредитовий стан країни або просто з фіскальних мотивів.

Таким чином ми бачимо, що кооперація хоч і застосовує техніку капіталістичної господарки (продаж по риночних цінах, тощо), але вона поборює капіталізм, тобто, вона є антикапіталістичною: бореться проти зиску та його приватного привласнення.

V. КООПЕРАЦІЯ — ЦЕ НЕ СОЦІЯЛІЗМ

Своїми соціально-моральними ідеями (тим, що людина мусить працювати для суспільства, підпорядковуватися суспільним інтересам, творенням суспільного капіталу, тощо) кооперація дуже наближається до соціалізму, але вона не є соціалізмом.

Кооперація є витвором робітників. Її довго вважали призначеною виключно для робітничої класи; робітник вбачав у ній єдиний шлях до визволення. Метою виробничої (робітничої) кооперації є не тільки піднесення матеріального добробуту її членів, але й повне визволення робітника від капіталістичного визиску: він (робітник) має дістати повний продукт своєї праці. Але більш від матеріального визиску на робітника впливає моральне почуття гнету. В кооперації гнобленню місця не має: тут підпорядкованість дисципліні, добровільно запровадженій, є виявом солідарности. Шукання власного інтересу через підлеглість спільноті є базою кооперації; тут індивідуальному егоїзмові місця немає.

В очах робітника кооперація є великою помічницею в його синдикальній боротьбі. Без солідної організації як синдикальної, так і кооперативної, робітник не може поліпшити свого економічного стану. Одним із головних завдань професійного синдикалізму є боротьба за належну (якнайвищу) винагороду за працю. Але винагорода, що дістає робітник, є часто-густо далеко від справедливої винагороди за працю: вона є невиспачальною для задоволення його матеріальних потреб. Тут кооперація приходить йому на поміч: вона дає йому змогу краще задовольнити його та його родини морально-матеріальні потреби.

Таким чином синдикалізм захищає інтереси робітника в межах заробітної платні, а кооперація виводить його з цих меж, бо робітник крім своєї заробітної платні, дістає рівночасно, як співвласник підприємства певну частину з прибутків (надвишки); кооперація завершує, можна сказати, змагання синдикалізму. Кооперація-кооператизм і синдикалізм належать до одної «соціальної родини»; вони мусять йти разом, спільно.

Кооперація є для всіх: бідного й багатого, робітника й підприємця, віруючого й невіруючого; вона є для кожного споживача, а не лише для робітника. Розвій кооперативної доктрини в цьому напрямі привів до певного розходження між соціялістами і кооператорами. Доктрина соціялізму збудована на робітникові (продуцентів), а доктрина кооперації на споживачеві. Соціялізм заперечує приватну власність на промисловий капітал — засоби виробництва, а кооперація визнає всяку власність, але йде на співпрацю з Державою та припускає націоналізацію або соціялізацію певних галузів промисловости, коли це є в інтересах суспільства. В таких головніших рисах виглядає різниця між соціялізмом і кооперацією.

VI. ГОСПОДАРСЬКІ ЗОНИ КООПЕРАЦІЇ

Для задоволення своїх потреб людина виявляє свою активність у найрізноманітніших формах. Ми розрізняємо ремісників, хліборобів, торговельників, промисловців, що виявляють свою діяльність у різних правничих формах (спілки з обмеженою порукою, а головно акційні). Всі ці

найрізноманітніші форми господарської діяльності поділяють на три зони: 1. перед-капіталістична: ремісництво та хліборобство; 2. капіталістична: торгівля, промисловість і банківництво; 3. поза-капіталістична: підприємства державні (публичні), півдержавні та кооперативні.

В передкапіталістичній зоні ремісник, хлібороб працює переважно для задоволення своїх потреб; він вкладає свою працю й потрібний капітал (для набуття знаряддя, живого й мертвого інвентаря).

В капіталістичній зоні торговельник, промисловець, банкір працює виключно для ринку; вони прагнуть до найвищого зиску в грошах; тут настає повний розділ між працею і капіталом.

В позакапіталістичній зоні державні, міські та кооперативні підприємства працюють для задоволення суспільних потреб, а не для досягнення найбільшого зиску в грошах.

Все, що служить для задоволення потреб людини, дістає в народньому господарстві назву блага чи добра. В економічному процесі кожного блага розрізняють три фази: 1. початкова (продукція сировини), 2. середня чи центральна (перерібка сировини на фабрикати) та 3. кінцева (спожиття). Перша та остання фази знаходяться в найстислішому зв'язку з людиною; тут багато залежить від людини: як від її здібностей реально пристосовуватися до вимог природи, так і від її потреб. Центральна фаза (промисловість) найменше залежить від людини; тут сама людина багато в чому підлягає вимогам техніки. Поділ праці в промисловості доходить найвищого ступеня: праця людини частогусто являє собою пару найпростіших рухів, повторюваних без кінця-краю. Коротко кажучи, праця людини в промисловості зачисляється до технічних складників продукції (як сировина, тощо) та підля-

гає всяким раціоналізаціям (технічним удосконаленням).

Кооперація найбільш захопила першу та кінцеву фазу господарського процесу: продукцію сировини — хліборобство — та спожиття. Центральна зона — промисловість — є найслабше захоплена кооперацією. Це пояснюється самою господарсько-соціальною природою кооперації.

Кооперація вийшла з народу (з низу) та об'єднує найменші господарські одиниці: родину робітника та селянина, які, на загал, дуже бідні капіталом. Центральна фаза продукції — промисловість — вимагає великих капіталів. Однак кооперація і в цій зоні вже запустила глибокі коріння. В Англії, наприклад, кооперація посідає великі промислові підприємства. Лише до великої гірничої промисловости кооперація ще не проникла.

VII. БУДОВА КООПЕРАЦІЇ

Кооперація є рухом знизу до верху. Кооперативи (сільські та міські), що об'єднують фізичні особи, творять перший ступінь у будові кооперації. Відносини, що панують між цими кооперативами та їх членами, творять також лише перший ступінь.

Кооперативи першого ступеня об'єднуються відтак (за федеративним, союзним принципом) у кооперативи вищого ступеня: другого та третього, у т. зв. союзні кооперативи, де членами є вже не фізичні, але правні особи (кооперативи). Кооперативи 2-го та 3-го ступенів виконують звичайно квалі-

фіковані функції торговельно-технічного порядку. Кооперативи вищого ступеня — кооперативні центральні — мають переважно морально-соціальні цілі; вони займаються питаннями організації, шкільництва (кооперативного виховання) та контролі.

На українських землях розрізнялись кооперативи: сільські та міські, окружні (повітові), районні та центральні. В Галичині, наприклад, найвищу роль відігравав Ревізійний Союз Української Кооперації, або скорочено «РСУК» у Львові, що об'єднував усі типи кооперації. Він крім питань організаційно-ревізійно і морально-соціального порядку заступав інтереси нашого кооперативного руху перед владою.

У Франції роль нашого РСУК'а відіграє *Fédération Nationale des Coopératives de consommation*.

У споживчій кооперації ми спостерігаємо два рухи, що йдуть собі на зустріч: місто старається проникнути до села, а село до міста. Центральні органи сільсько-господарської кооперації мають завдання вишукувати ринки для прямого збуту продуктів сільських кооператив. Знову великі закупочні гуртівні (центральні гуртівні) стараються проникнути прямо (без усякого посередника) до джерела продукту: сировину дістають із села, а фабрики виробляють самі (по можливості все, що потребують).

Найбільшого успіху в цій ділянці дійшла англійська кооперація, а саме кооператива *Wholesales*, в Манчестері. Вона — *Wholesales* — zatrudнює понад 60-ть тисяч робітників, розкиданих по сотках різних власних підприємств, які, починаючи від млинів, через фабрики мила, консервів... до фабрики меблів, автомобілів, самі фабрикують с.-г. машини, грамофони, піяніна, радіоапарати і т.д. Крім цього вона посідає власні плантації чаю в Індії та на Цейлоні, великі простори пальмових лі-

сів в Африці, з яких добувають різну сировину для власних миловарень.

В інших державах світу кооперація ще не досягла таких розмірів, але скрізь вона йде слідами англійської кооперації. Така тенденція кооперації до зосереджування (інтеграції), а саме виробляти по змозі все, що потрібно для споживання, та величезний успіх, якого вона досягла протягом дуже короткого часу, спричинилася до народження нової ідеї: що кооперація може стати виключним господарським устроєм.

Треба сказати, що в кооперації практика йде поруч з теорією. В історії кооперації ідея часом випереджує реалізацію, а часом приходить по ній. В останньому випадку вона є підсумком (синтезою) певних практичних досвідів. Отже в кооперативнім русі ідея й здійснення її взаємно впливають одне на друге.

Проф. Шарль Жід, бувши під впливом великого успіху розвитку кооперації, довершує свою доктрину кооперації новою ідеєю, ідеєю «Кооперативної Республіки». Раніш, як подати зміст Кооперативної Республіки, що базуватиметься на споживачеві, перейдімо до самого поняття «СПОЖИВАЧ».

VIII. ЩО ТАКЕ СПОЖИВАЧ ?

Первісна людина задовольняє свої потреби тим, що вона знаходить у природі в готовому виді. Коли їй цього не вистачає, або коли вона не знаходить у природі того, чого вона потребує чи бажає, то вона

починає продукувати, виробляти необхідне. В ці часи людина виступає відразу як продуцент (виробник) і споживач.

До такого стану — ще й тепер — найбільш наближується селянин: він є виробником і споживачем своїх продуктів. (Правда, що нині селянин споживає, на загал, меншу — або дуже незначну — частину з того, що виробляє, а більшу — або переважну — частину вимінює або продає на ринку).

З часом поняття про ринок устійнюється: людина починає розуміти всі вигоди, які вона користає з ринку. В ці часи і настає розмежування між тим, хто виробляє, і тим, хто споживає. Виробник-продуцент відокремлюється від споживача в тому розумінні, що людина сама не виробляє того, що споживає та навпаки: не споживає, мабуть, ніколи всього того, що виробляє. З народженням двох сторін продуцент-споживач народжуються два протилежні інтереси: продуцент хоче збути якнайбільше своїх виробів і якнайвигідніше; споживач, знову, абсорбує (споживає) вироби в міру своєї потреби і старається її задовольнити якнайвигідніше.

В міру того, як іде розвиток промисловости чи як товари прибувають на ринок, продуцент-промисловець примушений ставитися щораз уважніше до покупця, до споживача. Але чим більше появляється виробів на ринку, тим більше споживач стає вередливішим, стає більш вибагливим: він рахується зі своїми потребами та можливостями, він здержується купувати тоді, коли йому найбільш пропонується: він спекулює...

Нормальний перебіг відносин між продуцентом і споживачем порушується. Промисловець-підприємець примушений вишукувати щораз нові ринки, а боротьба, конкуренція загострюється. Все пускається в рух, щоб лише привабити покупця-

споживача: рекляма, фальсифікація, ошуканство... Одначе цього не вистачає: виробів на ринку багато, а попит малий; споживач не спішиться купувати, бо знає, що все потрібне він легко знайде, все потрібне йому принесуть до хати.

За такого становища промисловець вживає найсильнішого засобу: він знижує ціни. Але й це не помагає! Споживач спокійно вичікує дальшого зниження цін: маразм продовжується. Промисловець не видержує: вибухає криза, криза господарська. Криза змитає слабі підприємства, а виживають лише найсильніші. Але щасливців мало! Зруйновані промисловці звільняють робітників. Настає безробіття, біда: криза соціальна. Товари продовжують поступати на ринок. Споживач користує.

Мало помалу всі засоби випродуються і, нарешті, відчувається брак товару. Споживач, відчуваючи потребу у виробках, шукає їх, платить більшу ціну. Але товару, біг-ма! Чим більше бігає споживач за товаром, тим далі втікає від нього товар, тобто, тим більшу ціну він мусить заплатити, щоб його дістати. Таке становище триває доти, доки промисловець-підприємець у гонитві за зиском не зачне, не заризикує знову продукувати.

Такий приплив та відплив товару витворюється на ринку чи так впливає на творення цін на ринку **п о д а ч а т а п о п и т (*)** всього того, що потрібно для задоволення потреб споживача. Таке автоматичне урегулювання цін на ринку, а з ним наступлення автоматичної рівноваги між продукцією і споживанням, є засадничою підставою вільної, ліберальної господарки. Це є славнозвісний т. зв. **з а к о н п о д а ч і т а п о п и т у** господарського

---

*) В українській літературі рівнож вживається: «попит і предккладання», «попит і пропозиція», «попит і пропонування», тощо.

лібералізму, чубок-верхівка цілої ліберальної доктрини.

«Споживач — це король, заявляє великий французький економіст Бастіа. Всі мусять перед ним запобігати, продуцент-промисловець також».

«Продуцент-промисловець, — каже Бастіа, — це найбільший ворог людства: він є антисоціяльний. Кожний продуцент хоче, щоб лише його вироби продавалися. Виробляєте ви залізо? Ви бажаєте, щоб лише ваше залізо скрізь продавалося. Виробляєте ви вино? Ви бажаєте, щоб мороз знищив усі винниці, крім вашої. Іншого, крім егоїстичного інтересу, продуцент не знає. Панування підприємця-продуцента провадить світ до занепаду, до варварства».

«Чого-ж хоче споживач, який його інтерес?», запитує той самий французький економіст. Споживач хоче, щоб на потрібний йому продукт, було якнайменше покупців. Але цього хочуть усі споживачі. Отже вистачить задовольнити потребу споживачів; задовольнити потребу споживачів це значить працювати, продукувати... Що ж собі бажає споживач? Він бажає, щоб врожай був добрий, винаходи знамениті, податки малі, спокій, свобода, згода міжнародня... Споживач думає в загальному інтересі: споживач є соціяльний. Споживач, а не підприємець-продуцент, мусить бути підставою (фундаментом) господарського устрою».

Капіталістична доктрина базується на підприємцеві-продуцентіві. Підприємець — це реалізатор комбінації факторів виробництва: праці, землі (сировини) та капіталу. Не буде підприємця, кажуть прихильники капіталістичного ладу, не буде кому продукувати, капітал творити; без продукції немає прогресу; без прогресу людство повертатиме до примітивного стану, до стану, в якому воно борсалось тисячі років тому.

Протягом столітнього панування продуцента-підприємця капіталістична доктрина старається пояснити господарські кризи всякими способами (навіть місяць буває винний: господарські кризи є наслідком місячних фаз!...) та подає поради до їх уникнення-передбачення. Але господарські кризи невмолимо повторюються, що сильно підточує капіталістичний лад. Він хитається, підупадає. Нині приватні інтереси уступають перед суспільними інтересами, тобто, інтереси одиниці підпорядковуються інтересам спільноти.

Кооперація працює в суспільному інтересі, в інтересі споживача, вона базується на споживачеві. А що-ж таке споживач? Споживач це — кожна людина, що задовольняє свої потреби, потреби матеріально-морально-соціальні.

Ви споживаєте хліб, сіль, муку, цукор, овочі, ярину... ви — споживач; ви зуживаєте чи споживаєте миску, таріль, лопату, ложку, плуг, борону, віз, тощо, ви — споживач; ви звертаєтесь до лікаря, адвоката..., ви користуєтесь з його послуг, ви — споживач; ви подаєте листа на пошту, подання до міністерства, платите податки..., ви користуєтесь з адміністрації, ви — споживач; ви йдете до кіна, театру, школи, церкви..., ви задовольняєте ваші морально-соціальні потреби, ви — споживач. Отже, в прямому чи переносному розумінні ви є завжди споживач, коли задовольняєте ваші матеріально-морально-соціальні потреби.

Таке поняття «споживач» проникло від господарства до права приватного та суспільного. На підставі такого поняття споживача доктрина кооперації завершується в широку господарсько-соціальну систему: в кооператизм, як назвав її Шарль Жід у протилежність капіталізму й соціалізму.

ІХ. КООПЕРАТИЗМ

Кооператизм — це новий господарський лад, збудований на засадах кооперації. Трансформація сучасного капіталістичного ладу, ладу повної соціальної несправедливості, є можлива лише шляхом організації споживачів, тобто, запровадженням соціальної справедливості.

Соціальна справедливість вимагає, щоб продукція була підпорядкована потребам споживачів. Лише організованим шляхом буде досягнена рівновага між продукцією і споживанням, а не шляхом вільної конкуренції, що провадить до господарських і соціальних криз.

«Переведення цієї програми в життя це — економічна революція!» — кажуть прихильники капіталістичного ладу. «Так, це буде революція! — відповідають теоретики кооперації. Але це буде революція без крові, без насилля, без клясової боротьби, бо ми всі споживачі; ця революція не зруйнує сучасної соціальної підстави: права на власність, на спадщину й на ренту».

З демократично-федеративного принципу кооперації, чи її будови знизу до верху, проф. Шарль Жід малює майбутній суцільний кооперативний устрій, майбутню «Кооперативну Республіку».

1. КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА

Кооперативна Республіка не наступить відразу, раптово, але поступово. Щоб опанувати ціле господарське життя, кооперація мусить у своєму розвитку пройти три такі ступені:

1. Поширення споживчої кооперації до повного опанування торгівлі;

2. Коли капітали кооперації будуть досить сильні, тоді засновуватимуться виробничі кооперативи; з часом вони опанують цілу галузь промисловости;

3. Вкінці наступить опанування кооперацією с.-господарства. Тоді кооперація зможе продукувати сама на своїх землях хліб, вино, оливу, молоко, ярини, овочі, квіти, ... тобто, все те, що є підставою спожиття.

З моменту опанування кооперацією промисловости та с.-господарства, прилучаться до неї (кооперації) банки, бо переважна більшість банкових операцій проходить через кооперацію.

Таким шляхом кооперація поступатиме в своїм розвитку аж до повного опанування господарського життя і тоді здійсниться велика мрія кооператорів:
Кооперативна Республіка.

Кооперативна Республіка перевищуватиме всі дотеперішні господарсько-соціяльні форми.

Найголовнішою вигодою Кооперативної Республіки буде те, що продукція відповідатиме споживанню. Дотепер продуцент-капіталіст, як ми бачили вище, мало старався брати на увагу реальні потреби споживача. Йдучи лише за зиском, він продукував на ринок без усякого пристосовання до вимог споживача. Тому то повставали різні господарські кризи, а з ними і кризи соціяльні. У Кооперативній Республіці продукція відповідатиме реальним потребам споживачів; промисловість буде організована так, щоб вона продукувала лише те, що в дійсності буде потрібне: тоді подача відповідатиме по п и т у. Завдяки цьому, буде уникнуте всяке непотрібне марнотратство; не будуть викидати в море або палити хліб, каву, бавовну, тощо, з метою підняти ціни, в той час, як мільйони

просто гинуть з голоду. Цьому варварству капіталістичного ладу місця більше не буде в Кооперативній Республіці.

В Кооперативній Республіці посередників, як непотрібних паразитів, не буде: споживча кооперація діставатиме товари до продажу прямо від промислової та с.-госп. кооперації. Нині робітник дає визискувати себе тим, що звертається до приватного підприємця-купця, який на ньому заробляє, але цим зарібком з ним не ділиться. Врятувати робітника від такого визиску може лише кооперація, бо вона йому звертає те, що тимчасово більше начислила (надвишку); до того в кооперації робітник є сам пан, бо кооператива йому з його товаришами належить. Таким чином, робітник платитиме справедливую ціну за крам і сам діставатиме справедливую ціну за свою працю.

Розподіл у Кооперативній Республіці буде цілковито змінений. За капіталістичного ладу робітник немає (на загал) права на зреалізований зиск. Робітник дістає лише заробітну платню, яка йому майже ніколи не вистачає. Коли робітникові підвищують платню, то зараз таки ціни скачуть угору; отже, в дійсності майже ніколи не настає підставової зміни для робітника: його закупочна сила залишається завжди слабшою, порівнюючи до зросту цін. Становище робітника в Кооперативній Республіці буде цілком протилежним. Тут не буде потреби туману пускати (тобто, збільшувати платню номінально, на папері, тоді як ціни в ще більшій мірі зростатимуть), але реально збільшуватимуть його закупочну силу шляхом зрушення капіталістичного зиску, інакше кажучи, робітник діставатиме повний продукт за свою працю.

Разом з цим у Кооперативній Республіці зникне кожна ненависть, бо всяка конкуренція буде забороною. Тут пануватиме взаємне порозуміння для

власного інтересу, який буде спільним інтересом «Робітник, — каже апостол Кооперативної Республіки, проф. Шарль Ж і д, — будучи членом будівельної кооперативи, наприклад, буде співвласником будови, тому діставатиме чинш; як льокатор він платитиме чинш кооперативі, але тому, що він є членом кооперативи, він діставатиме зворот чиншової надвишки; тут він сам є і підприємець і споживач; він ніколи не викине себе з мешкання, ніколи не залишиться на бруку. Так само в споживчій кооперативі: тут робітник теж сам споживач і сам продавець. Ціна є трохи вища? Нічого не шкодить! Те, що він видасть, як покупець, дістане назад, як продавець, бо кооператива, знов таки, йому належить, і він, як її член, дістає зворот надвишки, як споживач. Таким чином у кооперативі сварці місця немає; чей-же не можна сваритися самому з собою?».

Рівно ж закордонна торгівля в Кооперативній Республіці виглядатиме цілком інакше, як тепер. Тут міжнародний обмін не матиме характеру ні націоналістичного, ні протекціоністичного, ні імперіялістичного. Нині протекціонізм під фірмою національного інтересу підвищує безконечно ціни, робить життя страшенно дорогим. Користь з високих цін припадає лише капіталістам, а більше нікому. Вільна міжнародня торгівля також багато не варта: вона обіцяє низькі ціни, бореться ніби за низькі ціни. «Але скажіть мені, — запитує Шарль Ж і д — хто з них користує? На загал ніхто інший, як великі трести, концерни, тобто, капіталісти, які, об'єднавшись між собою, диктують ціни, які хочуть. Ні, в Кооперативній Республіці закордонна торгівля буде організованою». І ця організованість, — підкреслює Ш. Ж і д, — не покликатиметься на природний порядок, на натуральний порядок, що ніби витворюється боротьбою приватних інтересів

лише на порядок, в якому приватні інтереси підпорядковуватимуться загальним інтересам, суспільним інтересам.

Морально-соціяльне життя в Кооперативній Республіці буде цілком інакшим від сучасного. Людина, будши вихованою в дусі інтересів суспільства, поводитиметься інакше із своїм ближнім та його інакше трактуватиме: тут пануватиме любов замість ненависти, співпраця замість егоїстичної конкуренції.

При цьому всьому проф. Шарль Жід каже: «я хочу, щоб людина була повною, спонтанною, індивідуальною, та щоб вона, як свідомо людина, підпорядковувалася інтересам суспільства. Я хочу, щоб людина вповні володіла собою, бо лише тоді вона краще оборонятиме суспільні інтереси».

В таких загальних рисах виглядатиме майбутня Кооперативна Республіка.

2. КООПЕРАТИВНИЙ ЛАД

«Кооперативна Республіка — це велика ідея, але я — каже проф. Бернард Лявернь, учень та права рука проф. Шарля Жіда, а тепер його наступник на теоретичному полі кооперації, — не вірю в її швидке здійснення; треба бути більш реальнішим...» Він на місце Кооперативної Республіки пропонує «Кооперативний лад».

Кооперативний лад може бути здійснений шорше, бо його будова йтиме зверху до низу. Тут центральна влада, Держава, відіграватиме велику роль. У боротьбі за Кооперативну Республіку Держава стоїть на боці, не бере найменшої участі; у боротьбі за Кооперативний лад Держава мусить бути активною, чинною.

Держава виявить свою чинність, коли співпрацюватиме з кооперацією. Співпраця полягатиме головню в тому, що Держава відступатиме кооперації промислові підприємства, що матимуть працювати в інтересах загалу. Держава сама по собі є дуже бюрократичною, а тому мало здатною до господарської чинности. Тоді як кооперація, зберігаючи за собою свободу повної ініціативи, є єдино здатною до керування промисловими підприємствами, бо тут господарку треба провадити раціонально.

Для такої співпраці з Державою проф. Б. Лявернь подає конкретну форму: «Кооперативна режі» (*Régie coopérative*). Це є, можна сказати, «Публічна кооператива» у формі акційної спілки. Тут кооператива з боку Держави, маючи дозвіл, провадить промислове підприємство в суспільному дусі.

Отже, для заснування такої кооперативи треба публічного акту (концесії). Режі має функціонувати цілком автономно від Держави під оглядом адміністративним, торговельним і фінансовим. Адміністраційна автономія хоронитиме Режі від усяких політичних впливів. А торговельна автономія даватиме змогу провадити Режі в інтересах суспільства, виявляючи при цьому ініціативу та раціональну господарку приватного підприємства: відповідати за втрати та користати з прибутку. Фінансова автономія, що творить найбільш характерну різницю Кооперативної режі від Публічної режі, запобігає кожному змішанню рахунків Режі з державними рахунками.

Кооперативна режі практикуватиме принцип вільного вступу та принцип звороту надвишки споживачам або приділення її до резервових фондів.

Під формою «Кооперативної режі» кооперація легко здобуде великі капітали та зможе захопити центральну зону продукції (промисловість).

Кооперативні режі дадуть кооперації змогу стати швидше панівною формою господарського устрою. Тоді запанує «Кооперативний лад» на місці занепадаючого капіталістичного ладу.

«Кооперативний лад» проф. Б. Ляверня треба вважати засадничою реформою реалістичного порядку цілого т. зв. вільного кооперативного руху.

X. ВІДНОСИНИ МІЖ КООПЕРАЦІЄЮ І ДЕРЖАВОЮ

В попередніх розділах ми подали про кооперацію від її народження до завершення її в універсальний господарський устрій. Ми бачили, що від звичайної ідеї самопомочі Рочдельських піонерів, кооперація перетворилася в могутню господарську інституцію. Роль кооперації в цілій господарській структурі виступатиме виразніше, коли ми усвідомимо відносини між кооперацією і державою за ліберальної господарки та за дирижізму (плянової господарки). Спочатку перейдімо до самого поняття ліберальна господарка та дирижізм.

Вільна, ліберальна господарка (господарський лібералізм) базується на тому принципі, що людина (індивідум) мусить бути єдиною метою та єдиним активним чинником цілого господарського руху. Лише сама людина знає в чому полягають її інтереси і лише вона сама здатна їх зреалізувати. Тому загальним гаслом було: «залишіть людину прямувати до того, що вона собі бажає та робити те, що вона хоче» (*laissez-faire, laissez-passer*). Держава найкраще зробить, коли не втручатиметься в приватні інтереси людини.

Під оглядом правним господарській лібералізм спочиває на свободі контрактів (умов): людина є вільною продукувати те, що вона хоче; продукувати тоді, коли та скільки вона хоче; працювати стільки, скільки вона хоче та працювати там, де вона хоче, і за ціну, яку вона хоче; споживати все те, що вона захоче, та стільки, скільки дозволяють її засоби. Інакше кажучи, продукція та споживання, згідно з ліберальною господаркою, мусять бути цілком вільними.

Рівновага між продукцією і споживанням настає «натурально», вирішується подачею та попитом товару на ринку; це є закон (закон подачі та попиту), що диктує ціни на все та від якого все залежить. Стремління людини за найбільшим власним інтересом є мотором її чинности.

Роль держави тут зводиться на роль поліція, що забезпечує порядок, стоїть на охороні загальної свободи, але не втручається, не інтервенує.

Так виглядає в загальних рисах теорія доктрини господарського лібералізму, тобто, капіталістичної господарки.

Що-ж таке дирижізм? Це питання ще не досить опрацьоване; існує чимало різних теорій, що відповідають на нього по-різному. Нас займатимуть — тут не стільки теоретичні суперечки, скільки суттєве поняття.

Дирижізм — це протилежність до ліберальної господарки; тут держава контролює, диктує право свободи на працю й контракти; тут приватні інтереси людини відсовуються на другий плян, а на перше місце висовуються суспільні інтереси, або інакше кажучи, приватні інтереси підпорядковуються суспільним інтересам; ціни не витворюються на ринку шляхом закону подачі та попиту, але фіксуються адміністрацією (державою); рівноваги між

продукцією і споживанням досягається не «натуральним порядком», але організованим, пляновим порядком. Це все має переводитися в життя державою для того, щоб запанувала соціальна справедливість, справедливий розподіл суспільних доходів.

Держава це найвища форма суспільного життя; вона стоїть на захисті суспільних інтересів. Роля держави в господарській ділянці повинна виступати — за теорією дирижізму — у формі активної, а то й примусової чинності, яка має на меті не допускати надужиття господарської свободи. Держава за допомогою карного, цивільного і торговельного законодавства має боронити слабшого перед визиском. Разом з цим держава має виконувати додаткові функції: урегулювати ріку, збудувати порт, тощо, коли приватна ініціатива цього зробити не може. Вкінці держава має відіграти в національному господарстві чоловічу роллю в спосіб накреслення рямців, в яких буде розростатися творчий гін господарського співжиття суспільности.

Тут нараховуються різні ступені дирижізму. В ступенюванні головну роллю відіграють права, що їх держава визнає за людиною, а головню, чи держава визнає, чи не визнає приватної власности. Якщо держава не визнає приватної власности (головню велику власність, на промисловий капітал, на знаряддя продукції), тоді така форма називається Етатизмом, Державним Соціалізмом.

Ми знаємо, що господарський лібералізм, капіталістична господарка не виправдала вповні свого завдання. Тут людина, ганяючись за найбільшим зиском виявила свої найбільш егоїстичні інстинкти, що перейшли в загальне топтання слабшого (бідного), а запанування сильнішого (багатого). Дуже скоро стало для всіх зрозумілим, що «вільній лишиці серед курей на свободі місця нема». Інакше

кажучи, держава почала втручатися (інтервеніювати) в приватну господарку, щоб запобігти зловживанням, які спричинюють надужиття права свободи. Щоб мати змогу краще захищати себе проти визиску з боку капіталістів, робітники дістають право на об'єднання в професійні організації (синдикати). Виходить цілий ряд законів проти великих капіталістичних угруповань (картелів, трестів), що зловживають своєю політикою цін (піддержуванням високих цін). Для підтримки доступних цін (низьких цін) на внутрішньому ринку держава посилює митну політику (звищує мита). Для піднесення закупочної сили широких верств населення держава переводить цілий ряд грошових реформ (головно девалюацію). Для досягнення більшої справедливості в розподілі суспільного доходу держава переводить цілий ряд фіскальних реформ (сильніше обтяження податками багатих верств населення).

Коротко кажучи, втручання держави в приватну господарку ставали чимраз частішими. Особливої ваги вони прибрали в період між кінцем великої війни та вибухом недавньої. Останні роки перед цією війною принесли раптове втручання держави в приватну господарку. Підготовка до війни підсилювала дирижізм, а з вибухом війни він остаточно запановує у всіх державах світу. Яка ж була роля кооперації, чи яке ж було місце споживача за вільної господарки та за дирижізму?

За ліберальної господарки держава виявляла дуже слабе зацікавлення кооперацією. У багатьох країнах держава трактувала кооперацію майже на рівні з іншими формами приватної господарки; під оглядом фіскальним кооператива підлягала всім тим приписам, що й приватне підприємство. В загальних рисах можна сказати, що кооперація творила сама по собі державу в державі, тобто, вона існувала на власні сили під оглядом фінансовим і

мало в яких країнах діставала фінансову підтримку з боку держави.

Кооперація, провадячи завзяту боротьбу з приватними підприємствами (головно картелями й трестами), досягає повного успіху. Такий захист споживача під проводом кооперації звертає увагу держави, але в дуже незначній мірі: голос продуцента має більшу вагу, ніж голос споживача; ціни продовжують витворюватися в більшу користь продуцента ніж споживача. Споживач користує з цін переважно за час господарської депресії (занепаду), господарської кризи. Організовані ліги споживачів протестують проти високих цін, але їх голос залишається голосом у пустині. Всі старання міжнародньої кооперативної організації (Альянсу) вплинути на політику цін держав знаходять дуже слабкий відгук. Під проводом Міжнароднього Бюра Праці при Лізі Націй (в Женеві), 1926 року була переведена анкета про ціни в приватних підприємствах і в споживчих кооперативах. Висліди анкети констатували, що кооперація на загал практикує нижчі ціни від приватних підприємств і пропонує товари вищої якості.

Відносини між кооперацією і державою ґрунтовно міняються з приходом дирижізму. Кооперація входить (в багатьох державах) у загальну схему організованої господарки держави, творячи (подекуди) окремих відтинків (сектор). З-поміж багатьох завдань, що перебирає на себе держава, харчове постачання стає головним. Держава видає цілий ряд різних заряджень, щоб вплинути, з одного боку, на подачу, а з другого боку, на попит. В усіх передових країнах світу регулюють продукцію хліба, вина, вовни, бавовни, тощо: фіксують ціни та кількість продукції. Держава вже уважніше прислуховується до організованого споживача. В багатьох країнах поширюються т. зв. публічні

режі; вони звільнюються від більшості податків, щоб мати змогу відпускати вироби по найдоступніших цінах.

Разом з цим держава видає цілий ряд заряджень з метою вплинути на попит з боку споживача. Тут держава, треба зазначити, вживає пропаганди й примусу. Пропагують споживати лише те, що є ужиточне, необхідне та уникати люксусу. Промислові вироби поділяють на певні типи (стандартизують) з метою досягнення нижчих виробних цін. Коли споживач відкидає певні вироби, то держава вживає примусу загального або індивідуального (приписують те, що вільно і що не вільно споживати). Коли примусу не вистачає, то держава вживає репресій. Переводячи зрівняння (нівелізацію) в споживанні та стандартизацію в продукції, держава в не меншій мірі заглядає до приватної кишені-калитки.

Різними грошево-фінансовими маніпуляціями держава старається зменшити закупочну силу споживача, щоб він не вимагав дуже багато товару та не міг платити високі ціни. А самі ціни держава старається стабілізувати, вдержати на одному певному рівні. Якого успіху в цьому всьому держава досягає кожний з нас може сам бачити, бо ми є очевидцями цієї господарки. Треба підкреслити, що відносини між державою і кооперацією стають більш стишлішими: задоволення індивідуальних потреб людини є дуже складне, а тому дуже тяжке для адміністрації. Тут держава найчастіше апелює до кооперації і тут настає найбільший зудар між кооперацією і державою, між засадами кооперації і засадами дрижізму.

Захист суспільних інтересів споживача (справедлива ціна, тобто, ціна без капіталістичного зиску, та соціальна справедливість, тобто, кращий розподіл суспільного доходу) є найсильнішим лучни-

ком між кооперацією і державою; найбільший відрух, розходження між ними полягає в тій дозі першенства політики над економікою, яку визнає держава. Пояснюємо. В тотальних державах, де людина позбавлена найменших прав свободи та ініціативи, кооперація не може виконувати своє суспільне завдання в належний спосіб. Тому в тотальних державах кооперативний рух був майже припинений, чи мав радше животіючий, ніж чинний характер. І кожний раз, коли держава в цих країнах, хоч в найменшому поширювала права свободи людини, кооперація оживала, набирала нормального життя. Це свідчить про той тісний зв'язок, який панує між людиною і кооперацією. Лише повна, спонтанна, індивідуальна людина, а не «соціяльний автомат» може свідомо чинити та підпорядковуватися суспільним інтересам, служити суспільству. Лише така людина є духом кооперації.

Кооперація є рухом з низу до верху; застосовуючи федеративний принцип до зосередження (до централізації), вона являє собою один живий організм. Як у здоровому організмі людини кожний дотик перебігає від периферій до центру і навпаки, так діється і в здоровому організмі кооперації: нижча (перша) ступінь є надзвичайно чутливою до того, що робить вища і навпаки. Здоровий організм людини функціонує добре доти, доки в ньому тече кров чиста-здорова; так само діє і організм кооперації: доки її засадничі принципи не порушені, доти вона живе, розвивається. Лише вповні здоровий організм людини є здатний до праці, так само і з кооперацією: вона є здатною співпрацювати з державою (виконувати державні пляни), коли держава не посягатиме на її здоровля, на її життя: не порушує її принципів.

Державний організм є збудований з верху до низу; він охоплює своїми приписами-правилами центр

краще, ніж низ: держава є здатною керувати центральними господарськими органами, а не маленькими господарськими одиницями, як родина. Лише кооперація є здатною знати всі складні потреби буденного життя родини робітника, чи селянина, бо це є ґрунт, на якому вона народилась, виросла. Тому кооперація може в цьому доповнювати державний організм.

Кооперація, входячи в плянову господарку держави як окремий відтинок (сектор), мусить мати якнайширшу свободу до чинности та ініціативи. Тоді кооперація, застовуючи принцип інтеграції (від продукції сировини через вироби фабрикатів до споживання), активно сприятиме здійсненню соціальної справедливости (справедливої ціни, справедливої винагороди за працю, справедливого розподілу суспільного доходу).

ХІ. КООПЕРАТИВНИЙ РУХ І УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ

Кооперативний рух творить нині велику світову силу. Немає цивілізованої країни, де б кооперація не відігравала в її господарстві дуже поважної ролі (в залежності, зрозуміло, від місцевих обставин). Майже мільйон кооперативів з великими сотками мільйонів членів розсіяні по всіх частинах світу.

Зріст кооперації виказують не лише європейські країни, але й Північна й Південна Америка, Північна й Південна Африка, Австралія, Нова Зеландія, Японія, Китай, Індія, Сіям, Філіппіни...

На чолі світового кооперативного руху стоїть Англія. За нею йдуть передові європейські держави.

На останньому Міжнародньому Конгресі Альяису Кооперації, що відбувся в Парижі 1937 року, відзначено сильний поступ кооперації у всіх країнах світу.

Недавня світова війна спричинила страшну загальну руїну, завдала страшних втрат кооперації. В багатьох європейських країнах (не згадуючи про країни позаєвропейські) кооперація примушена буде починати на ново свою розбудову. Одною з перших таких країн буде Україна.

За браком відповідного матеріялу про стан кооперації на всіх землях Соборної України, ми, на превеликий жаль, змушені обмежитися поданням деяких статистичних даних лише про кооперацію в Галичині.

* * *

Український народ не залишався позаду в світовому кооперативному русі. Темп розвитку української кооперації за останніх двадцятьп'ять літ був майже найвищим. Український народ любить кооперацію та охоче стає під її стяг. Пояснити це можна як соціально-національними прикметами українського народу, так і самою структурою його господарства. Бувши майже виключним продуцентом хліборобських продуктів, він шукав у кооперації захисту проти промислового тягару, проти високих промислових цін.

Щодо соціально-національних прикмет українського народу, то слід зазначити такі: 1. Оптимістичний погляд на світ (чи гелленськість, як кажуть деякі наші історики), віра у високу вартість людини (людина є мірилом речей) і палка любов до волі-

свободи; 2. Індивідуалізм український не є анархічний, він обмежений сильно розвиненим в українському народі інстинктом своєрідного демократичного солідаризму. Український індивідуалізм противиться стадності, однак особиста самостійність українця, його прив'язання до якоїсь власної ділянки праці дуже легко вливається у найрізніші форми. Артільні, наприклад, споконвіку грали в економічному житті українського народу дуже важну роль. Артільні засади лягли в основу навіть побутових явищ; 3. Підпорядкованість одиниці інтересам спільноти. Високе піднесення ваги особистості робить українця ворогом накинутих авторитетів; 4. Почуття справедливості. В культурі своїх героїв-провідників український народ дав докази, що вимагав від них високої моралі та справедливості; 5. Патріотизм (і то в розумінні не реклямового, але реального та правдивого, хоч не голосного) та прив'язання до свого краю, хати, дому.

Українська кооперація є дуже молодою.

1903 року в Галичині начислялося всього 88 кооперативів, а десять років пізніше (майже напередодні світової війни) — 500.

В ті часи кредитова кооперація відіграла найголовнішу роль. На неї покладалися великі надії. Але світова війна сплюндрувала країну та зруйнувала майже цілковито українську кооперацію.

По світовій війні та визвольній боротьбі (1918-20 р.) починається розбудова української кооперації в Галичині. Український кооперативний рух з року на рік стає сильнішим. Поворот до краю молоді, (1925 - 27 р.), що покінчила свою освіту за кордоном, надзвичайно посилює кадри інтелігенції в кооперації, а з тим приходить швидкий поступ.

На Міжнародньому Конгресі Альянсу кооперації 1937 р. (в Парижі) делегати українці заявляють, що :

I. Ревізійний Союз Української Кооперації у

Львові об'єднує 3.200 кооператив (на 15. VI. 1937 — 3.194 кооп.) з понад 600-ма тисячами членів;

II. РСУК, як найвищий орган української кооперації, боронить такі принципи: 1. Кожна нація має право вільно та незалежно засновувати й організовувати кооперативи; 2. Вільний вступ до кооперативи для кожного без різниці віри, політичних поглядів та класи; 3. Незалежність кооперації від політичних партій; 4. Ідея кооперації єдина для всіх споживачів, чи то робітника, чи промисловця, чи селянина...; 5. Кооперативи міські, сільські, кредитові... всі мусять спільно прямувати до єдиної мети: боронити приватні та суспільні інтереси споживача; 6. Признання повної свободи та ініціативи за людиною; 7. Приватні інтереси людини мусять підпорядковуватися суспільним інтересам; кооперація задовольняє найкраще приватні потреби людини; кооперація виховує людину дуже високо морально; кооперація, трансформуючи світ під оглядом економічним, підносить разом з тим людство під оглядом моральним; 8. Демократичні принципи кооперації утворюють найкращі умовини для соціального розвитку нації; 9. Поширення ідеї кооперації по цілому світі є найкращою запорукою запанування загального миру та спокою.

Основним завданням РСУК'у в краю було: 1. закріплювати засади нашого кооперативного руху; 2. поширювати та поглиблювати знання і пропаганду цих засад; 3. стежити за виконанням пляну праці; 4. організувати та провірювати співпрацю всіх видів кооперації і погождувати нераз розбіжні їх потреби; 5. пляново засновувати нові кооперативи; 6. інструктувати та ревізувати кооперативи; 7. вести власну господарку (в межах бюджету); 8. заступати інтереси нашого кооперативного руху перед владою.

На передодні недавньої війни Ревізійний Союз Української Кооперації — «РСУК» — об'єднавав вже понад 3.500 кооператив (на 1. I. 1939 — 3.455).

За той-же час всі чотири центральні — Центробанк, Центросоюз, Народня Торгівля, Маслосоюз — виказали величезний поступ у своїх оборотах. За 1937 рік РСУК виказав понад 650.000 амер. доларів чистої надвишки. Збірний білянс кооператив усіх ступенів і типів за той-же 1937 рік у числі 3.218 виказав білянсову суму округло в 12 мільйонів амер. доларів. Вислід надзвичайний, нічого й казати. Тим більше, що до такого загального стану наша кооперація дійшла лише за п'ятнадцять літ праці, коли відтягнути роки лихоліття (господарські кризи, тощо). *)

Умовини до праці жалюгідні, що й казати! Але праця, праця вперта, тяжка... перемагає все. (1938 року лише на одну організаційну працю було витрачено 30.500 днів чи понад 80 літ праці для одної людини!). Життя прибирає сил, життя б'є повним темпом в усіх галузях кооперації; споживча, кредитова, молочарська... починають знов розквітати. 1938 року відкрито власний кооперативний ліцей... Яка радість! А на устах усмішка, нові мрії... Але радість з такого національного здобутку недовго тривала. Недоля судила українському на-

---

*) При цьому всьому слід не забувати, що цей вислід був досягнений на дуже обмеженому просторі (55.000 кв. км. з 3.300.000 українського населення), бо решту української території в Польщі (75.000 кв. км.) поляки вихопили з рук РСУК'у на підставі закону з 13. 3. 1934 р.). На 1. I. 1935 р. РСУК мусів відступити польській кооперації понад 400 українських кооператив! До того це обмеження діяльності РСУК'у поляки перевели власне в той час, коли українська кооперація вже цілковито одужала від господарської кризи, за яку РСУК чимало доплатив.

родові знову перенести нечуванні втрати, знову Україну сплюндрували чужії, знову плакала мати...

Вогнем і мечем пройшов ворог по цілій Соборній Україні. Нині ще нам годі вповні уявити втрати, що сучасна війна спричинила українському народові. Коли ми про ці втрати довідаємося, то — на нашу думку — вони пересягатимуть усяку уяву... Не втрати матеріяльні нас стільки лякатимуть, скільки втрати людськими. Хто в стані нині обчислити ці втрати? Хто нині в стані бути пророком про майбутній демографічний рух?

ХІІ. ВИСНОВКИ

Щойно минуло століття від заснування першої кооперативи Рочдельськими Піонерами. За цей час кооперація виросла в могутнє дерево, нині вона являє собою велику господарську силу. Пройдений шлях не був шляхом тріумфальної дефіляди, але впертої, завзятої боротьби. В тяжких умовах кооперація народилася, в тяжких умовах їй довелося працювати. Війни, революції, кризи господарські, соціяльні, політичні... не раз зазіхали на життя кооперації, але зайве! Дух кооперації переборював усе: спричинені рани загоювалися, а організм ріс, розвивався.

Втомленій, зневіреній людині кооперація прийшла на поміч і каже: «Немає раю на землі, є життя. Життя — це боротьба. В боротьбі розраховуй на свої сили, але подай руку іншому. Будь паном самого себе, будь сам господарем, але поможи й іншому стати таким, як ти. Будь здоровою, розумною людиною».

Тяжка, дуже складна є природа людини; кооперація її бере такою, як вона є. Ціль кооперації: це поміч людині.

* * *

Кооперація — це асоціація індивідуальних і суспільних потреб людини рівночасно на ґрунті матеріяльним і моральнім.

Кооперація — це середня, золота дорога, між двома найбільшими шляхами-устройствами: між тим, на що людство спромоглося по тисячолітніх шуканнях, — капіталізмом і тим, що є тисячолітньою людською мрією, — соціалізмом.

Кооперація бореться за справедливість: за справедливу ціну, за справедливу винагороду за працю. Замість жадоби до наживи, прагнення до найвищого зиску, вона пропагує поміч, услугу іншому. Замість егоїстичної конкуренційної боротьби, вона застосовує щирю, солідарну співпрацю. Об'єднуючи в одній особі працю й капітал, кооперація приймає до уникнення анархії в продукції.

Кооперація не вживає ні примусу, ні політики.

Кооперація стоїть на сторожі інтересів споживача, вона стоїть на сторожі інтересів суспільства.

Кооперація соціалізує, можна сказати, поступово, а не раптово.

* * *

Капіталістичний лад захитався, занепадає. На місце автоматичної, «натуральної» рівноваги в продукції та споживанні, запановує ідея свідомої, організованої рівноваги.

Держава стає на чолі національного господарства: вона провадить плянову господарку, бере в свої руки керму чинного капіталізму.

Щойно замовкли гармати, щойно скінчена війна сильно утруднить завдання держави. Нині ще тяжко сказати з яким успіхом держава вив'язуватиметься зі своїх завдань; сьогодні ще важко передбачити майбутній господарський устрій. Одне можна з певністю твердити, що підпорядкування приватних інтересів суспільним інтересам устійнюватиметься.

Кооперація, що виховує людину обороняти в належний спосіб суспільні інтереси, є провідною зіркою знесилоного людства; перед кооперацією стоїть велике завдання, перед нею відкривається велика будуччина...

II

КРИЗА КАПІТАЛІЗМУ

Присвячується Ревізійному Союзові
Української Кооперації в Галичині.

Ревізійний Союз Українських Кооперативу Львові пильно слідкував за всіма новинами, що мали хоч найменше відношення до кооперації. Висліди його старань не були зайвими: українська кооперація в Галичині розвивалася повним темпом. Загальний добробут країни йшов дуже помітно. Всі ці здобутки не приходили так легко. Доводилося провадити завзяту боротьбу під кожним оглядом: економічним, соціяльним, політичним.

Економічна криза, що пройшла цілим світом у наслідок американської кризи 1929 р., сильно захитала цілою господарсько-соціяльною структурою. Проблему життєвості капіталістичного ладу пильно дебатували у всіх передових країнах світу. Франція в цьому не залишалася позаду. На питання, — який господарський лад мав би замінити підупадаючий капіталістичний лад? — відомий французький проф. Бернард Лявернь сміливо відповів:
К О О П Е Р А Ц І Я !

В червні 1939 р. на бажання РСУК'у ми написали були розвідку на тему, яку порушив вищезгаданий французький професор. Це була наша остання праця для РСУК'у, бо в дуже короткому часі по тім вибухла війна, що смертельно підточила його діяльність.

Тепер ми, нарешті, дочекалися кінця жахливої різанини. Незабаром — треба сподіватися — почнеться розбудова людського життя: те, що сказане було напередодні вибуху війни, приходить на денний порядок.

Подаємо тут цю розвідку до ширшого відома нашого громадянства в такій формі, як вона була написана для РСУК'у.

В кожнім розділі читач знайде поруч зі стислим викладом думок відомого проф. Б. Ляверня аналітично-критичний огляд.

А в т о р .

Париж, серпень 1945 р.

КРИЗА КАПІТАЛІЗМУ

Ми переживаємо епоху великої перебудови структури господарської, соціальної та політичної.

Господарський добробут, що позначив минуле століття, ще напередодні великої війни здавався тривалим та на довго забезпеченим. Капіталізм, що в передових державах старого й нового світу досяг найвищого щабля поступу, ще вважався всемогутнім володарем.

Велика війна принесла не тільки матеріальну руїну, але й захитала основи цілої структури соціально-економічного життя. Пovoєнна господарська криза ще більше підточила підвалини людського життя та посилила боротьбу між капіталізмом і соціалізмом. Всі поняття, які з такою, здавалося б, точністю та ясністю були викувані лібералізмом впродовж століття, сильно захитались. На місце вільної ініціативи, конкуренції, свободи в продукції та торгівлі, прийшла державна, плянова господарка.

Нині в багатьох країнах світу панує «дирижізм» (*économie dirigée*): в тотальних державах, держава є єдиним представником суспільно-господарського життя; в демократично-ліберальних державах, дирижізм запустив глибоко свої коріння.

Якщо ліберально-капіталістичний лад має закинути, то що ж прийде на його місце? Відповіді на це питання створили обширну літературу. Між багатьма голосами, заслуговує на увагу голос проф.

Бернарда Ляверня, висловлений в його новому творі «Розквіт і занепад капіталізму» (*).

Ім'я проф. Б. Ляверня відоме всім кооператорам. Великий прихильник лібералізму, учень та права рука проф. Шарля Жіда за життя, а по смерті останнього наступник та ініціатор на теоретичному шляху кооперації, Б. Лявернь при перегляді сучасної соціально-економічної перебудови стоїть на сторожі інтересів кооперації; тепер, коли підвалини капіталістичного ладу захиталися, він підносить високо прапор Кооперації та заявляє, що лише Вона здатна повернути господарський добробут людству.

---

*) Bernard L a v e r g n e , «Essor et décadence du capitalisme», Paris, Payot, 1938.

I. КАПІТАЛІЗМ

1.

Що треба розуміти під капіталізмом? Коли під капіталізмом розуміти лад, в якому виробництво відбувається з метою зиску, то тоді виходило б, що капіталізм існував завжди. Вже за найдавніших часів відбувається обмін виробами; не тільки греко-римська доба, але й єгипетська, вавилонська й асирійська були б капіталістичними. Але таке розуміння капіталізму дуже широке. Його намагаються звичайно звузити й звідсіль повстали тисячі різних окреслень капіталізму.

Економісти-клясики (А. Сміт, тощо) розрізняли, як відомо, три історичні фази економічної еволюції: хліборобська, хліборобсько-мануфактурна та хліборобсько-мануфактурно-торговельна. Економісти-історики поділювали цю еволюцію — і майже кожний по своєму — на інші фази. Так, приміром, Гільдебранд поділював на натуральну, грошову та кредитову економію (господарку); Карл Бюхер — на домашню, міську і національну господарку і т. д. Але шукання причини та характерних прикмет капіталізму, примусило вчених шукати окреслень капіталізму не лише, як «історичної категорії», що є значно тяжче, але — як технічного терміну.

«На нашу думку, — каже проф. Б. Лявернь, — приватний капіталізм є там, де продукція має за головною мету — зиск, який привласнюють та змагаються довести до безмеж-

ности» (*). Отож, для окреслення капіталізму необхідні три елементи: 1. продукція з метою зиску; 2. привласнення зиску і 3. стремління до найвищого зиску. Це окреслення дає розуміння про капіталізм у його вужчому значінню з історичного боку, якого період починається в XVI і XVII ст., залежно від країни (**). Але щоб виявити, крім характерних примет капіталізму, його сторінку технічно-матеріальну, то треба сказати, що є капіталізм: коли продукція виконується не ремісником, а підприємцями, які затруднюють велику кількість робітників; коли продукція виконується машинами, щораз більше удосконаленими, із сильно розвиненим розподілом праці, незалежно від попередніх замовлень, з метою задоволення ринків часто далеких: звідсіль елемент чисто спекулятивної капіталістичної продукції».

За часів середньовіччя, за часів домашнього виробництва, в людині не була так сильно розвинена жадоба наживи, жадоба зиску, як з народженням капіталізму. Поруч з поступом зросту продукції та технічних способів виробництва, змінюється психологія людини: вона прагне всіма своїми силами до найбільшого зиску, до збагачення. Тому стабільність в продукції перед-капіталістичної епохи зникає з приходом нового устрою, капіталізму.

Якими ж причинами можна пояснити народження капіталізму? І в цьому питанні нема єдності між вченими. Великий соціолог Макс Вебер, наприклад, вбачав головний корінь народження капіталізму в Кальвінізмі (з його вимогами до аскетизму), а інші вчені, знову, в різних інших причинах.

Більшість сучасних істориків ставиться з пев-

---

*) Лявернь, *ibid.*, ст. 20.

**) Див. проф. О. Шулъгин: «Уваги до історії розвитку ранішнього капіталізму», Львів, 1928 р.

ними застереженнями до цієї або подібних соціальних гіпотез, але проте вони майже всі погоджуються на тому, що XVI і XVII віки були добою народження нового капіталізму. В ті часи повставали міста, прокладалися шляхи (головно морські), нагромаджувалися перші ошадності. Торгівля і банківництво, а не промисловість, були головними джерелами збагачення XVI і XVII віків. Відкриття Нового Світу було найбільшим торговельним відкриттям, яке до того було здійснене в історії людства. Коли до того всього ще додамо «промислову революцію» XVIII ст., то дістанемо повний образ розвитку капіталізму в цю епоху.

Найкраще можна судити про капіталізм лише з кінцем XIX в. Але говорити про капіталізм, однак, не так легко. З соціального погляду він є предметом найпротилежніших суперечок. З матеріального погляду вихваляють його надзвичайну силу продукції. Покращання економічного життя від початку капіталізму (XVI-XVII ст.), або навіть від кінця XVIII ст. до кінця XIX ст., було надзвичайне з погляду матеріального. Півтора століття різних відкриттів і вдосконалень, безприкладних у світовій історії, зробили більше для наших матеріальних вигод та для наших наукових знань, ніж усі віки прожиті людством. Зрозуміло, що цей надзвичайний розквіт не можна приписувати виключно заслугам капіталізму. До цього спричинилися й самі наукові відкриття, які з кінцем XVIII ст. вдсятеро прискорили збагачення, «але ці відкриття були б залишились безплідними, коли б капіталізм не приніс людству духу ошадности та технічного й торговельного талану, необхідних для нагромадження капіталів і застосування нових винаходів» (*).

---

*) L a v e r g n e , op. cit., ст. 32.

В сучасну добу капіталістичний механізм сильно підточений великою соціально-економічною кризою (1929-1935 р.): капіталізм увійшов в стадію кризи — занепаду. Однак слід ствердити, що капіталізм найбільше приніс людині увільнення від ворожих сил природи, від жебрацтва та хвороби. Що капіталізм із своїми якостями та хибами чудово відповідає людській природі (інстинктам людини), що він немає в собі нічого штучного, цього не може заперечити ніхто, хто об'єктивно студіював цей лад. І таке точне пристосування капіталізму до людської природи творить одночасно силу та слабкість цього устрою.

* * *

Коли ми оглянемося на ХІХ століття, то побачимо, що капіталізм у цю епоху представлений був великим числом капіталістів і підприємців (малих і середніх), між якими ні один не панував цілковито над іншими. Сам підприємець вів чесно своє ремесло підприємця, дбаючи про вдосконалення та зниження цін на вироби, конкуруючи з іншими, але не переступаючи майже ніколи своїх практичних можливостей. Приватна ініціатива та відповідальність, (приватна власність голови підприємства та його родини відповідали навіть за борги товариства), інакше кажучи, обережність і поступовість, як в розвою підприємства, так і в змаганні до зиску, з'являються характеристичними рисами виробництва 80-100 років тому. «Щасливий вік, коли люди задовольнялись скромними вимогами, коли боротьба політична була дуже поміркована, коли панував дух свободи, коли взаємна пошана людей між собою не були порожнім звуком » (*)

*) L a v e r g n e , op. cit., ст. 43.

. Така обережність і чесність у веденні підприємства забезпечували економічний розвій минулого століття; стабільність і певність у ці часи були, з кожного погляду, подивугідні. Тому, що підприємці були обережними в своїх боргах, а банки в кредитах, загальні господарські кризи були лагідніші, щодо своєї гостроти та часу тривання, а, головно, життя не було zagrożене грошовими маніпуляціями, девальваціями, тощо, як у теперішні часи; майже завжди люди додержували контракти та життя взагалі було значно спокійнішим, порівнюючи до нинішніх часів, та до того всього ліберальні інституції процвітали й прогрес помічався майже у всіх державах світу. Хоч капіталізм викликав дуже велику жадобу до матеріяльного збагачення, але людина впродовж минулого століття розпоряджувала вільним часом для праці над своїм культурним станом: думка філософічна, наукові відкриття та мистецтво зробили великий поступ. І у проф. Ляверня спонтанно виринає побажання: «хай же це століття, в якому ми живемо, — коли найнижчі інстинкти людини цілком розгнзудані, — спроможеться конкурувати з минулим! Покищо, ні під оглядом політичним, ні в сфері економічній, наше століття — ХХ-те — не подає на це найменших надій: велика війна, недавня загальна господарська криза і теперешній хаос під оглядом матеріяльним та ідеологічним перечить цьому». (*).

* * *

В ХІХ столітті капіталізм і лібералізм ішли поруч. Одначе їх не треба змішувати. Капіталізм — це економічний спосіб чинности, характеристи-

*) L a v e r g n e , op. cit., ст. 45.

кою якого є привласнення зиску та те значіння, що людина надає власному інтересові. В той час лібералізм є економічно-соціально-політичний устрій, характеристикою якого є не спосіб привласнення зиску, але певна ступінь ініціативи та свободи, що держава признає за поодинокими особами. Капіталізм є, сам по собі, ані ліберальним, ані реакційним; він не мусить бути безпосередньо сполучений з лібералізмом. Але в державі, де людина позбавлена лібералізму, капіталізм іде проти інтересів не лише людини, але й маси. ХІХ-те століття було віком розквіту капіталізму при збереженні найширшого лібералізму; ХХ-те століття приносить нарікання на капіталізм, обмеження лібералізму, що разом спричинює його занепад.

Між багатьма наріканнями на капіталізм, як, наприклад, анархія в продукції, надпродукція, хаотична орієнтація ощадности в інвестуванні, надкапіталізація і т. д., проф. Б. Лявернь зупиняється головню на двох: на несправедливому розподілі суспільних доходів та відповідальності за велику господарську кризу. «Турбота про точність і дух справедливости» не дозволяють авторові погодитися з цими наріканнями. «Висота зисків акційних спілок, назагал, починаючи від 1913 року, дуже слаба»... (автор означає їх у три відсотки). Розуміється, звичайний розподіл зисків не можна вважати цілком справедливим, але в цьому є просто певний ступінь релятивної несправедливости, що є, на превеликий жаль, основною прикметою більшости людських інстинктів» (*). Цілий дохід французьких капіталістів автор числить на 6-7 відс. цілого національного доходу Франції). Причини великої господарської кризи (1929 - 1935 р.) можна віднести в незначній тільки мірі на рахунок капіталізму. Різ-

---

*) Lavergne, op. cit., p. 48.

ні промислові об'єднання (картелі, трести (*), утворені з метою піддержання високих цін, спричинилися, без сумніву, в сильній мірі до гостроти та аномально-довгого тривання кризи. Але немає найменшого сумніву, що «значно більший вплив на кризу мали грошеві девальвації з метою (в багатьох державах) піднести закупочну силу населення, недотримання торговельно-промислових контрактів і головно та непевна ситуація, в яку попали всі промисловці (найбільше у Франції) завдяки «дирижізмам», що панували в більшості держав світу». (**).

Щодо питання самої кризи, то проф Лявернь захищає психологічну теорію криз. Домінуючим фактором кризи, але не єдиним, є психологія споживача; попит споживача впливає, він диктує ціни. Криза власне точно виникає в той момент, коли споживач відмовляється згоджуватися з постійним зростом цін і перестає купувати аж до того часу, поки в нього знову не появиться бажання купувати, коли він буде захооченим низькими цінами. При цьому автор звертає увагу на той факт, що підчас розквіту (першої фази циклю), починається одночасно «зріст продуктів, зріст кількості до споживання та зріст цін». Цей феномен проф. Б. Лявернь пояснює зростом доходу, зростом прибутків. А вирішним фактором цін є конкуренція між споживачами, що зростає з дня на день. При тому автор зазначає, що дорожнеча є меншою перешкодою до закупу продуктів навіть тоді, коли споживач має в своєму розпорядженні лише незначну ощадність, — ніж його бажання чи психологія споживача. Споживач може

*) Див. проф. В. Тимошенко, «Картелі і трести», Прага, 1925 р.

**) La ver g n e , op. cit., ст. 55.

поглинути (абсорбувати) всю продукцію, якою б великою вона не була. «Якщо залишаються товари непроданими, то це не через брак закупочної сили маси (як це твердять щодня з усіх сторін), а тому, що продуцент, числячи в своїх розрахунках на сталий зріст попиту, зустрівся з відпором мас, які не хочуть принести на ринок своєї закупочної сили» (*) Пожвавлення господарського життя залежить в домінуючій, але не виключній, ролі від споживача. «Це споживач із своїми потребами, своїми апетитами, своїми капризами є рішачим чинником великих циклічних рухів цін, чи криз». (**). Таким чином буде помилкою пояснювати кризи причинами лише випадковими, структуральними, правними, або господарськими. Цей феномен (криза) пояснюється єдиною, органічною причиною: несталістю людської психології. До цієї головної причини можуть приєднатися й інші, другорядні, які можуть впливати погано або добре на рух цін.

Лише противники капіталізму говорять, каже проф. Б. Лявернь, що він нездатний привести до рівноваги продукцію із споживанням, і запитує: «як же це так, що господарська криза в цілому світі, крім Франції, зникла була від 1934-1937 р.?» І автор додає: «коли капіталізм можна в дечому критикувати, то власне не в автоматичному пристосуванні продукції до споживання; в цьому капіталізм виявив найбільшу гнучкість і позитивну вартість».

Однак це ще не значить, що капіталізм є непомилливим. Між справедливими закидами слід підкреслити: переборщення в жадобі до наживи і поступове послаблення конкуренції.

---

*) Ibid., ст. 51.

**) ibid., ст. 54.

Капіталістичний лад досяг свого найвищого розквіту протягом XIX ст. Цей розквіт був забезпечений завдяки конкуренції (*). Господарські кризи в цьому столітті були короткі та не дуже глибокі. В середньому амплітуди (коливання) цін не перевищували 6-8 відс.. В той час, як кризи XX-ого століття, головню від 1929 р., виявили пониження цін 60-70 відс.. І тепер «коли плодюче XIX ст. залишилося далеко позаду і коли конкуренція — найголовніша підвалина його розквіту — сильно підточена, можемо краще поділити криву, що проробила господарка» (**). Проф. Б. Лявернь розрізняє тут три періоди: 1. Передкапіталістичний (до 1760-1770 р.). Ще до кінця XVIII ст. чи до промислової революції, світ знав лише малі підприємства (і державні монополії). В цей період промисловці-підприємці прямують до зиску настільки, наскільки хочуть тримати життєву стопу своїх батьків; 2. Конкуренційної господарки (до 1900 р.). Від фізіократів і А. Сміта, тобто, з приходом ліберальної доктрини, застосування вільної конкуренції протягом XIX ст. принесло найвищий розквіт капіталізму; 3. Капіталістично-монополістичний (від 1900 р.). Розквіт акційних спілок, народження картелів і трестів, панування різних монополістичних об'єднань.

* * *

Роки 1900-10 виявили в розвитку капіталізму сильний зворот, який велика війна 1914-18 р. лише прискорила і посилила. Капіталістичний режим

*) Див. проф. В. Тимошенко: «Проблема та розуміння конкуренції», Прага, 1923 р.

**) L a v e r g n e , op. cit., ст. 56.

залишався продуктивним; роки 1910-14 відзначилися ще надзвичайним розвитком промисловости. Великий цикл звишки цін, що почався в 1892-95 р., продовжувався (крім нормальних криз малого циклю в 1900 і 1907 р.) навіть після 1914-25 р. Після війни господарське життя почало сильним темпом (майже подібним, як у ХІХ ст.) відживати: продукція та життєва стопа зробили великий прогрес. Винаходи, викликані війною 1914 р., спричинили великий поступ техніки, який можна порівнювати з промисловою революцією ХVІІІ ст. Але з кризою 1929 р. капіталізм вступив у новий період, період занепаду. Разом з цим слід зазначити, що капіталізм нині у порівнанні з минулим відповідає далеко менше загальним інтересам, бо до певної міри його плодотворність послабла. Причини, що вплинули на цю зміну, можна поділити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх слід віднести: переборщення у жадобі наживи, переборщення в гонитві за найбільшим зиском. Нині спекулюють не лише фахівці-підприємці, але й самі маси. До цього заохочує надзвичайний зріст акційних спілок, чи зріст акцій, чи облігацій, які — в свою чергу — знаходять сприятливий ґрунт, завдяки зростаючому занепадові конкуренції. Концентрації промисловости у формі картелів і трестів переселяються під гаслом «за співпрацю» проти конкуренції. Тепер картелі й трести фіксують ціни, і ця фіксація не є наслідком подачі та попиту. До того ціни фіксуються на високому шаблі, завдяки чому терпить споживач.

До цих усіх причин внутрішнього характеру чи причин викликаних самими капіталістами, (бо вони злучуються в картелі та трести і жадають державної охорони-протекціонізму, демпінгу), приєднуються причини зовнішнього характеру, причини втручання держави в приватню господарку. Держав-

ва штучно підтримує ціни на високому рівні, завдяки інфляціям, девальваціям і спеціальній політиці широких кредитів. До того всього приєднується грошева нестабільність в цілому світі, звуження міжнародного обміну, занепад міжнародньої кредитової системи, народження автаркії (національно-автаркістичної господарки), хаос у цінах»...

2.

Ані латинська мова, ані економісти клясики не знали слова «капіталізм». Воно появилось у німецькій мові вперше вжите, правдоподібно, Марксом. Окреслення капіталізму Марксом (а він їх дав декілька *) не відзначаються точністю та ясністю для звичайного читача.

Виводити поняття про капіталізм від слова капітал неможливо, бо це приводить до повного абсурду. Під капіталом економісти розуміють «знаряддя продукції», або як Бем-Баверк каже — «посереднє добро»; отже тоді виходило б, що капіталізм завше був та буде. Але як у далекому минулому немає певности про його існування, так і немає певности чи він існуватиме в майбутньому.

---

*) «Гроші родять гроші, гріш родить малі»; (Capital, 1-re trad. fr. I, ст. 65); «Капіталізм — це продукція зиску»; (Capital, idem., ст. 75); «Капіталістична продукція характеризується тим, що вона продукує товари»; «Капіталістичну систему характеризує головню той факт, що зиск є метою й причиною продукції». (Capital, III, 2-e p., 1re tr. fr., ст. 448).

Див. на цю тему надзвичайно цікаву розвідку відомого соціяліста Артура Лябріоля (Arturo Labriola, Revue économique internationale, 1934, ст. 451).

Клясичний лібералізм окреслював капіталізм так: «економічний устрій, де вільна конкуренція регулює індивідуальне привласнення засобів виробництва та зисків, а також розподіл дібр, під впливом приватної чинности ізольованої, або зосередженої».

Окреслення капіталізму проф. Ляверня, яке було вище подане, відрізняється від клясичного лише своєю зовнішньою формою, але щодо суті, то перше не суперечить другому. Проф. Лявернь твердить, що для окреслення капіталізму треба трьох елементів: 1. продукції з метою зиску; 2. приватного привласнення зиску і 3. змагання до найвищого зиску (необмеженість зиску). Одначе слід зауважити, що для окреслення капіталізму — на думку великого числа економістів і соціологів — треба двох елементів: 1. приватної власности і 2. духу наживи (жадоби зиску). Третій елемент — необмеженість зиску — є зайвий, бо конкуренція обмежує зиск. Вимагаючи цього третього елементу для окреслення капіталізму, проф. Лявернь хотів, очевидно, цим підкреслити той факт, що коли настає обмеження зиску, то тим самим настає занепад капіталізму. І в цьому випадку, слід відзначити, проф. Лявернь наближається до поглядів Вернера Зомбарта, хоч їх окреслення різняться (*). Зомбарт є того погля-

*) Б. Л я в е р н ь у своїй праці цитує окреслення капіталізму Зомбарта та зауважує, а саме: 1. любов до зиску («що є безперечним», каже Лявернь); 2. індивідуалізм («що є також правдивим, бо тут іде питання тільки про приватний капіталізм»); 3. раціоналізація («цей критерій не помічався завжди, тому, що промислова техніка зачала ставати раціональною, починаючи лише від промислової революції XVIII-го століття, а саме коло 1760-80 років, тобто, два століття пізніше від народження капіталізму. Окреслення капіталізму Зомбарта має настільки широкий

ду, що капіталізм у тенденції до необмеженого збагачення паралізований. Відвага, ризик піонерів капіталізму ослабли; нині капіталісти стараються бути «службовцями підприємства».

Щодо описового окреслення капіталізму проф. Ляверня, то воно виглядає зтяжким, хоч досить точно перекладає на реальну мову його абстрактне окреслення.

Значно простішим є окреслення капіталізму проф. Піру, про яке навіть сам Лявернь згадує. Проф. Піру визначає капіталізм трьома поняттями: технічним, правним і етичним (*). Такий влучний розподіл надзвичайно спрощує не тільки саме поняття капіталізму, але й застосування соціально-політичних систем до капіталізму. З правного погляду соціалізм критикує капіталізм, але погоджується з його технікою (що машина є його виявом *par excellence*). Тут у технічному розумінні капіталізм є «посереднім добром». Коли в геометрії найкоротшою лінією є пряма між двома точками, то в господарстві найкоротшою лінією є крива: в боротьбі з природою людині більш раціонально

зміст, що воно майже змішується з цілою сучасною економічною організацією». (ст. 25).

Знову є такі вчені, що для окреслення капіталізму вимагають навіть п'ять або й більше критерій, як, приміром, Макс Вебер: 1. привласнення засобів продукції; 2. свобода ринків; 3. вільна праця; 4. раціональна техніка; 5. комерціалізація господарки. Але при уважному аналізі бачимо, що 2, 3 і 4 відпадають, бо не відповідають дійсності, а п'ятий можна замінити духом наживи (гонитву за зиском).

*) Див. Gaëtan P i r o u, 1) «La crise du capitalisme», Paris, Sirey, 1936 p. ; 2) «Jugements nouveaux sur le capitalisme», Revue d'écon. pol., 1938, ст. 1097-1120.

збудувати машини і тим досягнути кращого використання природи, ніж боротися голими руками.

З правового погляду капітал є всяке добро, яке приносить власникові періодичний прибуток, без усякої праці в даний момент з його боку. Правний капітал приймає форму не матеріяльну, але означену в грошових одиницях (приміром акції, ренти, облігації, тощо). Звідсіль стає зрозумілим, чому настає розмежування між капіталом і матеріяльними багатствами, які він репрезентує: матеріяльна форма капіталу може трансформуватися і загинути, але правний капітал залишається. Що матеріяльні багатства можуть бути і можуть не бути правним капіталом, залежить від дійсного правового режиму в той, чи інший момент. При зміні правового режиму технічний капітал залишається без зміни (техніка виробництва залишається та сама), але правний капітал може бути сильно трансформованим. Саме тому й стає цілком ясним і зрозумілим домагання одного із соціялістів (Диля), який сказав: «вистачить написати в цивільному кодексі, що приватна власність на знаряддя продукції касується, щоб покінчити з системою капіталістичної продукції».

Правний капіталізм, інакше кажучи — приватна власність на засоби — знаряддя продукції, конкуренція та гін до зиску спричинилися до величезного розвитку сучасного суспільства. За середньовіччя людина була обмеженою різними корпоративними статутами; за модерного капіталізму людина є вільною у виборі праці, у ризику та шуканні свого щастя. Правний капіталізм — у формі спадковости створює можливості до швидкого нагромадження капіталів.

З кожного погляду капіталізм можна критикувати, але найбільше з погляду правового і етичного. З погляду етичного критики зауважують, що ка-

піталізм спричинився до «зменшення духового розвитку людини» («despiritualisation»). Католицизм має подібний погляд: «сучасна господарка є перейнята матеріалізмом; наука, хоч і сильно пішла наперед, але посилила більше тіло людини, ніж його дух; людині бракує душевного додатку».

З правного погляду капіталізм критикують найбільше соціалісти. Несоціалісти вказують скорше на хиби капіталізму технічного порядку (стандартизацію, тощо) та вбачають у машинах головну причину безробіття. Нині п'ять робітників виконують ту саму працю, що чотири тисячі робітників виконували в другій половині XIX століття (1865р.). Критика капіталізму з погляду технічного надзвичайно сильна і не тільки тому, що виступає питання про те, чи потрібні машини, чи ні, але, головню, тому, що, завдяки раціоналізації промисловости, рішуче змінилася природа підприємства та психологія підприємця. Тепер у підприємстві постійний капітал має тенденцію йти вгору, а людська праця — тенденцію наниз і чим більше підприємство сконцентроване, тим краще воно устатковане з боку технічного і пропорційно воно має менше робітників. Але під час економічної кризи саме ті підприємства, що були найкраще устатковані з боку технічного, найбільше потерпіли. І навпаки: ті, що були слабше устатковані технічно, чи мали постійний капітал слабший, тобто, переважала людська праця, ті підприємства звичайно краще переживають кризу. Отже, в цьому випадку елімінація не має характеру прямого, як учила клясична школа, а відворотний. Крім того, тепер часто-густо підприємства, що мають втрати, продовжують своє існування, не занепадаючи. І в цих випадках відіграють рішальну роль не стільки елементи економічно-технічного порядку, скільки елементи соціального порядку. В зв'язку з цим психологія капіталіста

рівно ж змінилася: капіталіст намагається бути в першу чергу винагородженим як службовець, а не як підприємець, себто, прагне до постійно нормального зиску. З цих же мотивів сучасні капіталісти звертаються, — і то досить часто, — по допомогу до Держави, коли їм загрожує втрата зиску.

* * *

З попереднього, а головню, з іншої найновішої праці проф. Ляверня «Криза та боротьба з нею» *) ми бачимо, що він вважає економічні кризи «природним явищем, як дощ чи гарну погоду»; кризи не доводять, що капіталістичний лад нездатний забезпечити рівновагу між продукцією і споживанням; кризи є наслідком психологічної натури людини... На той парадокс, який виникає з того факту, що капіталізм продукує гори всяких товарів, достатніх для кожної живої істоти тоді, коли поруч цього багатства продукції є мільйони голодаючих і без праці, проф. Лявернь відповідає: «це парадокс, хоч який і жорстокий, але він цілком натуральний - природний: він походить з самої людської психології, а зовсім не є наслідком капіталістичного ладу, як це видається багатьом людям, що обмірковують цю проблему».

Щоб не заходити дуже далеко, відповідаючи на це твердження, скажемо: проф. Лявернь тут стоїть на «натуральній» платформі значно більше, ніж це можна виправдати самою психологічною натурою людини.

*) Bernard Lavergne, «La crise et ses remèdes. Que faut-il penser de l'économie dirigée?», Paris, Librairie de Médicis, 1938.

Цілком іншим є питання чи економічні кризи сприяють розвитку капіталізму чи ні? На це дуже характерично відповів відомий італійський соціаліст Артуро Лябріоля: «Я бачу добре, що капіталізм — це постійне чергування криз, то поміркованих і лагідних, то жорстоких і раптових. Але я не бачу, щоб ці кризи йому заподіяли поважне лихо». (*).

* * *

Погляд проф. Ляверня на капіталізм суто реалістичний, без містицизму. Вихваляючи капіталізм як найпліднішу господарську систему, на яку лише здобулося людство, та подаючи ХІХ століття, як реальний доказ цього, проф. Лявернь не замовчує, що капіталізм є несправедливим під оглядом розподілу суспільного доходу. Слушно зауважуючи про зловживання картелів і трестів (під оглядом усталення цін), про надмірно високі винагороди адміністраторів акційних спілок, проф. Лявернь вважає, що зиски капіталістів є, порівнюючи, незначні.

Що ХІХ вік був віком найбільшого розквіту під оглядом матеріальним і дослідницьким, ніхто цього не заперечуватиме. Хоч проф. Лявернь і признає, що цей чудовий поступ не можна цілковито записувати на рахунок капіталізму», але він це робить у досить лагідній формі. Головно, він не розрізняє в належний спосіб, в чому розквіт ХІХ ст. завдячує капіталізму, а в чому соціологічному індивідуалізму, в той час як тут було б необхідно підкреслити, що це, власне, лібералізм, а не капіталізм, як устроєва форма, спричинився до чудового розвитку ХІХ-го

---

*) Arturo Labriola, «Revue économique internationale», Décembre, 1934, ст. 451-71.

століття. Це століття було століттям великої революції не лише господарської, але й соціальної. Зміни, що зайшли за той час, вплинули не лише на рентабельність виробництва, але вони ґрунтовно змінили структуру суспільних верств.

Щодо «відносно-незначної височини» зисків капіталістів, то проф. Лявернь тут також занадто лагідний у своїх твердженнях, бо є чимало доказів, що капіталістичний зиск у певних галузях підприємства перевищував, щонайменше, вдвічі «скромний відсоток—3%», а головне, що відносний помір зросту капіталістичних зисків, сильно перевищував зріст робітничої платні. Вистачить тут пригадати, приміром, відомий приклад з економічної історії Сп. Д. П. Америки: за період 1925-1929 р. загальна сума реальної заробітної платні, виплаченої в текстильній промисловості, зросла на 5 відсотків, тоді як дивіденди та відсотки зросли на 86 відсотків, а емісія нових капіталів на 111 відсотків.

II. « Д И Р И Ж І З М »

1.

В основі економічного лібералізму лежить вільне функціонування природних законів. Коли держава залишає господарський механізм вільно функціонувати, то кожна людина старається задовольнити свої потреби, свої інтереси та одержати максимальні виследи при найменшій затраті енергії. Від згромадження та зустрічі поодиноких старань кожної людини при задоволенні своїх потреб, — постає соціальна гармонія. Це не одна особа, а маса з поодиноких осіб, ідучи за власними інтересами, задовольняє тим самим свої соціальні потреби. Між поодинокими особами настає конкуренція. При вільній конкуренції гра поодиноких інтересів забезпечує господарську рівновагу, (тим, що пристосовує до потреб кожної хвилини продукцію та соціальний прогрес), тому, що примушує продуцентів іти за технічними удосконаленнями і винагороджує найзручніших. Завдяки цьому творчий дух не замирає, а залишається стало активним. Висота зиску служить провідним керівником як для капіталу, так і для праці. Той, хто при всіх інших рівних умовах досягне найнижчої виробної ціни, зреалізує найбільший зиск і навпаки. Ринкова ціна є прямим виразом закону подачі та попиту. Таким шляхом здійснюється соціальна справедливість, тому, що виміна товарами та послугами йде на підставі противартости в потребі. До того всього ліберальна доктрина вчить, що господарські кризи є неминучі; вони є оздоровчим чинником, бо підчас цих криз слабкі, непо-

трібні, підприємства замирають, а залишаються найбільш життєздатні.

А що ж таке «дирижізм»? Він є повною протилежністю господарському лібералізму, чи тому, що прийнято називати «laissez-faire, laissez-passer». Тут нема місця вільному функціонуванню натуральних законів; тут господарська рівновага має настати не стихійно-автоматично, а раціонально-планово. Ціна не є продуктом подачі та попиту, вона не повстає шляхом поодиноких змагань, а приписується згори, диктується; тут конкуренції місця немає. Економічні кризи вважаються найбільшим соціальним злом: продукція пристосовується до потреб, що наперед передбачаються. Тільки шляхом раціонального розподілу досягається соціальної справедливості; приватні інтереси поодиноких осіб мусять поступитися перед інтересами загалу, спільноти.

* * *

Починаючи від 1914 року, держава чимраз більше втручається в приватне господарське життя. Під час війни держава мусить забезпечувати харчами не лише військо, але й цивільне населення. Від постачання їжі та одягу на початку, держава згодом охопила майже всі сторони приватного життя.

Повоєнний час — до 1929 року — приніс увільнення від державної опіки: відбудова зруйнованих країн була імпульсом оживлення господарства. Але, починаючи від великої економічної кризи — 1929-35 р., — держава знову посилює втручання в приватне господарське життя і цим разом у формі загальній, тривалій. Державна господарка тепер ставиться на місце приватної: перша витискає другу до певних лише галузів, або й зовсім опановує ціле економічне життя країни.

Втручання держави в господарське життя країни перейшло певну еволюцію, яку можна представити — на думку проф. Б. Ляверня — в таких типах: 1) «І о м і р к о в а н о - о х о р о н н а г о с п о д а р к а» (*économie influencée*): не високі мита, помірковані втручання держави.

Ця господарська форма панувала в цілій Європі від 1892 до 1913 р. Мита були низькі, порівнюючи до вартости товарів; вони (мита) не були непереможною перешкодою для обміну. Чужі товари могли конкурувати з національними без допомоги демпінгів і девальвацій; держави-боржники могли сплачувати свої борги експортом; платничі білянси не були настільки незрівноваженими як тепер, бо не було ані контингентів, ані заборон (прогібійцій) імпорту.

2) «З о с е р е д ж е н а г о с п о д а р к а» (*économie concertée*). Поруч з протекціонізмом народжується — при кінці XIX ст. — серед приватних підприємств тенденція до об'єднання: формуються картелі, трести та різні синдикати. Головним мотивом до цих об'єднань служить намагання зменшити конкуренцію між промисловцями, а, головне, стремління устійнити ціни продажу. Ціни переважно, коли не звичайно, встановлюються на високому рівні, від чого терпить споживач.

«Зосереджена господарка» протиставиться конкуренційній господарці, бо стремить до зведення конкуренції до мінімуму. Тут капіталізм, що завдячує своїм розквітом конкуренції, вперше «вбиває сам себе», бо ініціатива до обмеження вільної конкуренції виходить від приватних капіталістів, а не від держави. «Капіталізм випустив здобич за обцянку», бо ж нема сумніву, що конкуренція, — яка унеможливила розвиток слабо озброєних технічно, або дуже пожадливих, — була і *sine qua non* (засадничою передумовою) доброго функціону-

вання капіталістичного устрою. Зосереджена господарка вводить у господарство примус, який досягає свого довершення в наступній стадії, в «дирижізмі», в «шляновій господарці».

3) Дирижізм, «шлянова господарка» (*économie dirigée*). Це є правдиве командування державою цілим господарським життям країни шляхом законів, адміністраційних розпоряджень, заборон або дозволів продукції в тій чи іншій галузі промисловости та, навіть, подекуди й споживання. Продукція переводиться в імени та на рахунок Держави; одначе продукція переводиться приватними або комунальними підприємствами на їх страх і ризик, лише ціна продажу, кількість продукції, кількість товару до продажу... підпорядковані безпосередньо чи посередньо державним розпорядженням. Таким чином держава, через посередництво приватних продуцентів, або різних спілок, впливає, дирижує господарським життям країни. Нині зона приватної ініціативи чимраз більше переходить з окремих осіб на державу; але ризик приватних осіб, одначе, сильно збільщується, бо для підприємців залишаються невідомими державні розпорядження, які в багатьох випадках залежать від політичного життя держави.

Дирижізм немає на меті знищити приватний зиск, приватну власність, або конфіскувати їх на користь держави. «Шляхом дирижізму держава прямує до перерозподілу суспільного доходу з одної соціальної класи на другу та збільшення загального прибутку національних продуцентів» (*).

Говорячи про дирижізм, треба мати на увазі політичний устрій держави, бо від цього залежать і наслідки і цілі. В демократичних країнах, в Ан-

---

*) L a v e r g n e, «Essor et décadence du capitalisme», ст. 119.

глії та Франції, приміром, держава не намагається зменшити шляхом дирижізму приватні доходи, прибутки, навпаки, вона хоче їх збільшити, а саме: вальоризувати хліборобські продукти або створити для промисловців джерела доходу там, де міжнародна конкуренція їх зменшила б.

В той час як у тотальних державах, приміром у Німеччині (за часів Гітлера) та в Італії (за часів Мусоліні), держава прямує шляхом дирижізму не так до знищення доходів, як до повного опанування цілого економічного життя країни. Тут дирижізм приводить до «Державного капіталізму» та — до певної міри — конфіскації приватних прибутків.

В тих випадках, коли держава порушує приватну власність, конфіскує зиски чи цілковито перебирає в свої руки всю господарку країни, — як це є в ССРСР, — настає «Державний соціалізм» і панує правдива «пляннова господарка». Під цим режимом усяка приватна ініціатива економічного порядку зникає; продукція промисловости та хліборобства, торгівля внутрішня та закордонна виконуються державою. Державний соціалізм треба вважати інтегральною формою плянної господарки.

«Пляннова господарка є такою, — каже проф. Б. Лявернь, — як держава хоче, щоб вона була».

В «помірковано-охоронній господарці» держава є ще далеко від «плянну»; вона втручається в народне господарство в міру потреби, помірковано. Тут конкуренція є ще сильною. Далекі сильніше проявляється сила пляну в картелях і трестах: на неслухняних спадає кара, примус панує над конкуренцією.

«В пляновій господарці» все спочиває на пляні: передбачається продукція та потреби на 3, 5, 10 літ наперед. Ціни приписуються зверху, рівновага між продукцією і споживанням також. Споживач є цілком відданий на поталу державі; він немає тої

свободи, як за ліберальної господарки: відмоглитися купувати, або ошаджувати; споживач мусить купувати за ціну припису, а його відмова купувати, по суті, не міняє нічого. Так само з продуцентом; він продукує те, чи інше та стільки, скільки йому приписано; в процесі продукції він може зупинитися і не відчуває втрат, бо держава перебирає його втрати. Тут різниця в ситуації між продуцентом і консументом є величезна і то цілковито на некористь споживача: бо він змушений споживати ті товари, тої якості та за таку ціну, яку йому пропонує-подиктує держава, отже його ситуація цілком протилежна, як за господарського лібералізму.

На підставі статистики плян старається передбачити майбутнє, фіксувати на кілька (3, 5, 10) літ наперед продукцію та споживання. В нашому житті немає нічого постійного: все міняється... А коли це так, то як же можна передбачати наперед на кілька (3, 5, 10) літ продукцію чи споживання? Де взяти такі статистичні дані, які могли б служити підставою до таких вирахувань, до вирахувань людських капризів, як споживання? Ані споживання, ані продукція не йдуть прямою сталою, поступовою лінією; ту лінію інакше не можна уявити, як у формі кривої, точніше синусоїдальній. Навіть математика не знає рівности з таким числом невідомих, з яким треба числитися, опрацьовуючи такий (споживчий) плян. Плян нова господарка — це, переважно, проста дедукція.

Кожне авторитативне диригування господаркою — головно фіксування цін чи зречення механізму цін — закону п о д а ч і та п о п и т у — тягне за собою цілий ряд, тяжких до розв'язання, проблем продукції: в якій пропорції та як найкраще використати капітал, сировину, знаряддя, працю? «З моменту зрушення закону п о д а ч і та п о п и т у дирижізмом правдива ціна викреслюється з господарського

життя». (*). Приписана (фіксована) ціна стає дуже часто або «карою» (*pénalité*), або «користю» (*faveur*) Споживач не платить «справедливої ціни». За панування дирижізму «при найбільшій волі ніхто не може знати ціни чи правдивої вартости, природної вартости (*valeur naturelle*) продукції. Це лише по-дача та попит в обміні устанавлюють ціну, її творять. І ніякі виражування, ніякі документації не можуть замінити досвіду. Точна ціна продуцента (яка є завжди більш-менш відмінна від виробної ціни), а головню ціна попиту—споживача залишається до останньої хвилини невідомою, навіть для самих заінтересованих, поки на «ринку» по-дача та попит її (ціну) не зафіксують.

Дирижізм звищує продажню ціну, бо держава виключає механізм цін. Дирижізм — це безглядне панування продуцента: «продукують дорого та замало, щоб продати дорого, а продавши дорого, старатимуться продукувати ще менше, щоб продавати ще дорожче».

Завдяки цьому зачарованому колу, «легко трапляють до мальтузіанізму в продукції», зростаючого зубожіння господарського життя. Життєва стопа (*standard of life*) цілого населення понижатиметься з дня на день. В дійсності матеріяльний прогрес людства виявить страшний занепад...

Дирижізм, плянова господарка не є жадною новою господарською доктриною. Своім вирішенням щодо проблеми цін дирижізм є точним виразом схолястичної методи застосовуваної в середньовіччі: рішення — це дуже часто проста дедукція без належної обсервації, індукції. «Людство могло жити під режимом дирижізму віками, навіть тисячоліттями до 1780 року; нині воно є під цим режимом від 1914 року. Але людство жило дуже бідно перед

*) Під., ст. 145.

1780 роком, а нині воно готується знову жити мізерно. Чи цього хоче дирижізм? Ми не знаємо. Принаймні це є те, на що він себе засуджує» (*).

Революція 1789 року була зроблена для того, щоб припинити зловживання середньовіччя. «Але якої революції було б потрібно, коли б захотіли припинити раптово всі зловживання, що під іменем дирижізму повстали в різних державах світу?» (**)

При найбільш сприяючому провадженні цих усіх «нових» режимів треба констатувати, що всі «вони є старими та покликані до життя незнанням».

* * *

Ми вище бачили, що дирижізм це є — на думку проф. Ляверня — зазіхання з боку Держави на життя ліберально-капіталістичного ладу. «Б. Лявернь зібрав, зручно зауважує проф. Піру, в один акт обвинувачення всі аргументи, що можна закинути проти дирижізму.» (***)

Кооперація народилася за лібералізму, лише при достатнім лібералізмі вона може належно розвиватися. Дирижізм, вбиваючи свободу, вбиває те, без чого кооперативний організм обійтися не може. Проф. Шарль Жід писав: «коли б за часів рочдельських піонерів торгівля була так організована, як тепер, то можливо, що кооперативний рух не міг би боротися й був би мертво-народженим». Ці слова проф. Жід'а можна цілковито застосувати до нинішніх обставин та сказати: коли б кооперативний рух мав народитися за нинішнього дирижізму, він

*) Ibid., ст. 171.

**) Ibid., ст. 173.

***) G. P i r o u , Revue d'économie politique, 1938, ст. 1102.

був би напевно мертвим. Але погляньмо на життя. Кооперація народилася, живе, квітне та повинна квітнути. Коли політична неутральність кооперації є необхідною, то активна боротьба її за існування тим більше необхідна. І проф. Лявернь має повну рацію, коли він до цього кличе як провідник.

На Міжнародньому Конгресі Альянсу Кооперації в Парижі 1937 р. чимало було дебатів про те, як кооперація має ставитися до різних економічних сучасних систем, а зокрема до дирижізму. У своїй доповіді президент конгресу Вайно Таннер казав: «немає абсолютного конфлікту між кооперацією і дирижізмом; навпаки, в принципі вони можуть бути дуже добре комбіновані...» Але «позитивні успіхи розвитку кооперації в пляновій господарці залежатимуть виключно від відношення влади до кооперації... чи від тої ролі, яка буде надана кооперації в праці господарської розбудови (*)».

Подібні голоси ми зустрічаємо і з боку французької кооперації. «Дирижізм, — каже Буллі в своїй доповіді під час «Парляментарних днів» кооперації» (Париж, 3-4. III. 1938 р.), — викликаний тою анархією, яка панує в економічному житті. Зрозуміло, що держава мусить встрявати чи втручатися в різні галузі господарства, а також і на терені кооперації.» Однак «ми не хотіли б, продовжує той самий автор, щоб дирижізм шкодив розвиткові кооперації. Є певні межі, які не сміє перейти дирижізм, але в цьому не можна бути певним.» (**)

Такі голоси кооператорів на адресу дирижізму, з одного боку, і категоричне засудження того-ж

---

*) Rapport au XV-e Congrès de l'Alliance Coopérative Internationale tenu à Paris 6 et 9 septembre 1937. Londres, A. C. I., 1937.

**) B o u l l y, Revues des études coopératives, IV-VI, 1938, ст. 214-239.

дирижізму проф. Лявернь'ом, з другого, мені нагадують відповідь на питання « чи вояк є вбивця ? » З того, що вояк убиває на війні, ще нікому не вдалося — за сучасних правових норм — доказати, що він є вбивцею та відповідно за це його засудити. Щось подібного і тут. Безперечно, що більшість буде за порядком, раціональністю та свідомістю, ніж за анархією, нераціональністю та підсвідомістю. Конкретно кажучи, з наукового боку плянова господарка заслуговує на увагу, хоч з життєвого боку вона викликає рішучий протест. Теперішнє застосування (як методи) плянної господарки невисоко вартісне (не на належній висоті): більше доказує її схолястичний характер, ніж її науковий прогрес. Зрозуміло, що військова господарка, унеможлиблює належне вивчення господарських явищ. Тепер, на загал, економічні інтереси поступаються перед вищими інтересами нації. Однак служба вищим інтересам нації не повинна виявлятися принесенням кооперації в жертву.

Щодо самих окреслень того, що ми називаємо «дирижізмом», плянною господаркою (*), то панує ще повна неусталеність понять і різноманітність термінологій (головно у французькій мові) (**).

*) У чужих мовах :

économie dirigée чи *économie plannée*,
économie planning чи *planned economy*,
Planwirtschaft чи *Planmaessige Wirtschaft*.

Перші вирази вживаються в розумінні дирижізму, (тобто тоді, коли знарядя продукції — промисловий капітал не є соціалізований, а другі в розумінні плянної господарки, (тобто, тоді, коли промисловий капітал є соціалізований).

**) Так, наприклад, вживається: *économie dirigée*, *économie déterminée*, *économie associée*, *économie concertée*, *économie influencée*, *économie corporative*,

Проф. Б. Лявернь відрізняє, як було вище подано, чотири господарських типи, де втручання держави в приватну господарку поступово зростає: 1. «помірковано-охоронна» господарка; 2. «зосереджена» господарка; 3. «дирижізм» і 4. «державний соціалізм».

Перших два господарських типи не викликають найменших труднощів; це є те, що було: поміркований протекціонізм в першому, а народження та панування картелів та трестів у другому. Тепер іде головню про третій тип: про дирижізм.

Вільна господарка, — така, як її витворив крайній лібералізм, — ніколи не існувала та й годі було про це мріяти. Боротьба за запровадження вповні вільної господарки була б, правдиво зауважує проф. Лявернь, одною із найбільших революцій з чималим числом жертв. Всі — за дуже незначними винятками — погоджуються на тому, що господарство дійшло до такого щабля розвитку, що «немає більше місця для вільного панування лисиці серед курей на свободі». Інакше кажучи, всі погоджуються на тому, що інтервенції держави в господарстві необхідні та ходить лише про встановлення меж для цих інтервенцій.

* * *

Дирижізм є квазі-синтезою лібералізму і соціалізму (*), або, як каже проф. Піру, «Дирижізм є *économie contrôlée, économie aménagée, économie compensée*, тощо. (Пояснення цих усіх виразів забрало б пару добрих сторінок, але толку з того було б не більше, як зі звичайного їх перелічення). Див. цікаву розвідку: R. Camille, *Revue Politique et Parlementaire*, 1932, ст. 3-12).

*) Відомий французький журналіст Роберт Жуве-нелль, переробляючи відоме «laissez-faire, laissez-passer», влучно висловився: дирижізм — «tout laissez-faire: ne rien laissez-passer». *La Journée industrielle* du 19. I. 1939.

на півдорозі, між вільною господаркою і соціалізованою господаркою. Він відрізняється від першої та другої, але разом з тим запозичає від обох деякі елементи і, власне, в змішанні цих різних елементів і лежить його власна оригінальність (*)». (Під вільною господаркою в головному слід розуміти: залишення приватної власності, приватної ініціативи; під соціалізованою господаркою — скасування приватної власності на знаряддя продукції).

Дуже докладне окреслення дирижізму знаходимо у проф. Анрі Нуаель. «Дирижізм — це ідея, або побажання технічної організації господарки шляхом: або за поміччю держави, лише щоб контролювати приватну ініціативу для досягнення кращої господарської і соціальної рівноваги, або за поміччю (переконанням) об'єднань промисловців координувати їх ініціативу для досягнення тої ж рівноваги. Плянна господарка є вже виразом не тенденції, а самої методи-техніки економічних передбачень: коли цю методу вживатиме держава, то це буде техніка соціалізму (інакше державний соціалізм), а коли нею користуватимуться об'єднання промисловців, то це не буде техніка соціалізму, а корпоратизму» (**). Сам автор, цікаво зазначити, відкидає навіть саме слово «дирижізм», а вживає «дирекціонізм» і надає йому такого змісту, що він має багато привабливого. Що держава мусить давати «директиви», то нам це здається навіть цілком природним. Іде лише про межі та про спосіб, якого вживатиме держава для своїх директив.

Як відомо Шарль Жід, описуючи правдиву «економічну революцію», яка приведе до здійснення

*) Gaëtan P i r o u , «La crise du capitalisme», Paris, Sirey, 1936, ст. 175.

***) Henri N o y e l l e , «Utopie libérale, chimère socialiste, économie dirigée», Paris, Sirey, 1933.

«Кооперативної Республіки», сказав: «тоді продукція, працюючи лише на замовлення і додаючи те, що від неї жадають, не продукуватиме ні забагато, ні замало, — виключаючи вроджені помилки людських передбачень, — і таким чином прийде при інтегральному кооперативному устрої до уникнення всяких труднощів, перепродукції, кризи, безробіття». (*) Організованість кооперації є очевидною. Вже нині кооперація розвивається пляново і чим далі вона розвиватиметься, тим більше вона ставатиме плявною.

* * *

Сучасна господарка являє собою певну синтезу з трьох елементів: приватного, суспільного і державного. Реальний, конкретний погляд на сучасні економічні проблеми заперечує, на думку проф. Піру, (**) розв'язання (як вихід із сучасної ситуації) одною із таких господарських форм: 1. Інтегральний індивідуалізм, який вірить у «натуральний порядок», в той час як у житті з перехрещення вільних господарських зносин настає панування сильних над слабими; 2. інтегральний корпоратизм, який переносить ілюзіонізм з індивідуалістичного пляну в плян суспільний, де він ще не є цілком виправданим та де він може бути більш небезпечним і 3. інтегральний етатизм, який, накладаючи на господарство ярмо бюрократизму та вбиваючи індивідуальну продуктивність та ініціативу, зменшує рентабельність.

*) Charle Gide, «Conférences de propagande», Paris, Larose, 1900, ст. 75.

**) G. Piron, Revue d'économie politique, 1938, ст. 1115.

Розв'язання є можливе лише у формі плюралістичній та релятивістичній: в господарському житті мусять знайти застосування фактори індивідуальний, суспільний та державний, але в різній пропорції в залежності від економічного сектора. Хоч таке розв'язання не видається привабливим під оглядом логічним, але в соціальних питаннях логіка мусить поступатися місцем реальності.

Найкращий спосіб — на думку того ж проф. Піру — це дати жити капіталізові поруч з демократією, бо це є найпрактичніший спосіб для примирення індивідуального егоїзму із суспільними інтересами.

Залишаючи авторитативному принципіві відповідне місце в промисловості та державі, легко можна усунути міжклясові труднощі та антагонізми. Запроваджуючи справедливішу контролю над активністю картелів і трестів, буде усунене їх зловживання економічного порядку без пошкодження їх якісно-технічного порядку. Забезпечуючи свободу слова та думки, буде збережений здоровий дух критики, без якої неможливо знайти міру та поняття про релятивність.

* * *

Судити дирижізм треба — на нашу думку — лише під кутом його доцільности-корисности для людини.

Ми бачили вище, що оптимізм лібералізму щодо чинности природних законів є остільки-ж шкідливим і руйнуючим для людини, оскільки і оптимізм раціонального пляну.

Тому, що людина має в собі не тільки чисту фізичну природу, але й чистий розум, то господарські

відносини не можуть бути ані цілком стихійними, природними, ані цілком вирахованими.

Життя людини складається як із спонтанної, інстинктивної, так і обдуманної, свідомої чинності.

Господарка тому також не може бути ані чисто стихійною, природною, ані чисто раціональною, вирахованою, плявною.

Лише із свідомого спостереження взаємного впливу стихійности (натуральних проявів) та раціональності може повстати організована господарка, що найбільш сприятиме людині.

III. «КООПЕРАТИВНИЙ ЛАД».

1.

Коли капіталізм, завдяки послабленню його рушійної сили — конкуренції, — з одного боку, та зростаючого з дня на день втручання держави в приватну господарку, з другого боку, занепадає, то який лад може його з найбільшим успіхом замінити? На це питання проф. Б. Лявернь категорично відповідає: К о о п е р а ц і я , «Кооперативний лад».

Що треба розуміти під «Кооперативним ладом»? Це такий лад, де кооперація була б панівною, коли не виключною, господарською формою. Це лад, де, прямуючи до здійснення «Кооперативної Республіки» шляхом спонтанного розвитку споживчої кооперації, повстали б «Публічні кооперативи», «Кооперативні режі» (Régie coopérative), які охопили б усі галузі великої промисловости та кредиту, себто галузі, що вимагають великих капіталів. В цьому питанні проф. Б. Лявернь, властиво, розвиває свою ідею про т. зв. «Кооперативні режі» чи кооперативи публічного характеру, які він ґрунтовно обробив у своєму попередньому творі «Кооперативний лад» *)

* * *

---

*) B. L a v e r g n e , «L'ordre coopératif». Les faits. Un type économique nouveau: La Régie Coopérative, Felix Alcan, Paris, 1926, 601 ст.

Протягом одного століття свого існування кооперація зробила величезний крок уперед, досягла величезних реальних успіхів, подвоюючи за кожні 20 років пересічно — свої резервові капітали. Однак кооперація ще не настільки сильна капіталами, щоб провадити великі промислові, будівельні, тощо, підприємства, де треба великої інвестиції капіталів. Англія та Бельгія на цьому шляху пішли значно вперед, порівнюючи до інших держав, але й тут кооперація ще не захопила господарського життя настільки, щоб можна було говорити про неї як про переважний економічний тип у господарстві. Нині є, можна сказати, зародок того, що має розвинутися в переважний економічний тип, який має цілком замінити занепадаючий капіталістичний лад. Щоб до цього дійти якнайскорше, треба, щоб до «Кооперативної ідеї» прилучився капітал, і то капітал у першу чергу державний.

Нинішня кооперативна структура йде знизу до верху; до неї мусить прилучитися друга структура — зверху до низу. Для заснування публічної кооперативи, «Кооперативної режі» потрібний публічний акт, а не проста згода його членів.

Членами «Кооперативної режі» можуть бути лише правні особи: Держава, міські та земські (губерніяльні, повітові і т. д.) кооперативи та інші державні інституції. «Кооперативні режі» матимуть форму акційної спілки, що посідатиме право на випуск власних акцій. Назву «Кооперативна режі» привласнюватимуть ці акційні спілки лише тоді, коли вони відповідатимуть таким 5-ти критеріям:

1. Присутність публічного акту: закону, декрету або розпорядження;

2. Застосування правила споживчої кооперації щодо надвишки: зворот або її приділ до резервового фонду;

3. «Кооперативна режі» користуватиметься повною автономією як адміністративною, так торговельною і фінансовою.

Відокремлення фінансів «Кооперативної режі» від державного бюджету має бути радикально переведене і законом і в дійсності. Ні в яким разі Держава (чи інституції публічного права) не мають брати на себе покриття втрат «Кооперативної режі». Всі правні особи публічного права (держава, комуна, тощо) зобов'язані сповнити лише обов'язки акціонерів: найвище доповнити (коли те буде потрібно) до повної суми вписаного капіталу, якщо він був лише частково сплачений. Інакше кажучи, що ні один з акціонерів — ні держава, ні всі інші правні особи — не зобов'язані покривати дефіцити (втрати) «Кооперативної режі». Це — головна характеристика «Кооперативної режі, порівнюючи до інших товариств т. з. в. «мішаного характеру».

4. Акціонерами Кооперативної режі можуть бути лише споживачі прями чи непрями: користати з услуг, які Кооперативна режі вказуватиме, чи споживати товари-продукти, які вона вироблятиме. Інакше кажучи, що між акціонерами Кооперативної режі можуть бути і Кооперативні союзи. Одначе, правні особи чи держава будуть переважаючими акціонерами (матимуть за собою більшість акцій).

5. Принцип вільного вступу для кожної правної особи публічного права, (за винятком випадків моральної негідности), незалежно від числа акцій, числа членів і т. д.

Така конструкція публічних кооператив не

є а ргіорі: вони доказали свою цілковиту життєздатність: в Англії під формою «Публічних трестів» (Public Trusts чи Board), а головно в Бельгії; в останніх роках навіть у Франції (*).

Кооперативні режі охоплюватимуть ті господарські галузі, які вимагають великих інвестицій капіталів, як будівля доріг, залізниць, викуп копалень, тощо.

Кооперативні режі зовсім не мають бути перешкодою для розвитку споживчої кооперації, яка мусить прямувати своїм клясичним шляхом. «Ми маємо найбільшу пошану до споживчої кооперації клясичного типу». На протязі майже не цілого століття, вона покрила густою сіткою цілий світ своїми склепами. Кооперативи, об'єднані в союзи, федерації... продукують, як англійські Wholesales з великим успіхом велике число мануфактурних товарів, необхідних для біжучого споживання. Споживчі кооперативи є головним стовпом кооперативної будівлі в тому розумінні, що вони є найстаршим стовпом, без якого ідея кооперації, можливо, не була б здійснена. Але, порівнюючи до величезних капіталів, соток мільйонів ф. фр.,

*) Наприклад :

В Англії: British Broadcasting Corporation, Metropolitan water board, London passenger transport board, Port of London authority, The Central Electricity board, тощо);

у Канаді: Société Hydro ;

у Бельгії: Le Crédit communal de Belgique, La Société nationale des chemins de fer vicinaux, La Société nationale des distributions d'eau, La Société nationale des habitations et logements à bon marché, тощо;

у Франції: La Régie coopérative du Rhône, d'Énergie électrique de la moyenne Dordogne, тощо.

що кожна велика промисловість вимагає, споживчі кооперативи майже безбройні. Сложивчі кооперативи довели чудо: створюючи кооперативні союзи із сотками мільйонів продажу, засновуючи по чотириста-п'ятсот великих закупочних магазинів, вони регулюють майже суверенно в певних країнах ціну продажу і це все є високохвальним успіхом. Але, не маючи змоги робити великих довготермінових позичок, (тому, що їх принципом є платити мінімальний та низький відсоток), споживчі кооперативи можуть розвиватися в міру зросту їх власних резервових фондів.

Скільки ще прийдеться чекати віків, коли споживчі кооперативи зможуть за власні капітали викупити копальні вугілля або залізниці та вибудувати гуті? «Ми захоплені Шарлем Ж і д'ом і першими апостолами кооперації, які зберігали глибоку віру в те, що «Кооперативна Республіка» зреалізується шляхом поступового нагромадження кооперативної ощадности та завдяки вищості кооперативної методи. Але ми самі втратили цю надію. Зрозуміло, що коли б кооперації на це дали довгі, довгі віки, то вона досягне великої мети (поступової експропріації капіталізму) своїми власними силами, але людські збірноти поспішають жити й не погоджуються чекати 300-400 літ». (*)

Життя, більш плодюче від усякої людської уяви, нам вказує, що можливою є інша кооперативна форма з великою будучністю. Ця нова форма, «Кооперативна режі», що ще ніколи не зустрілась з неуспіхом, сполучує вартості капіталістичної спільки (її плодотворність, її швидкий поступ за технічними вдосконаленнями і зниженням виробної ціни) з вигодами «Державних режі» (La régie d'état):

---

*) L a v e r g n e , «Essor et décadence du capitalisme», ст. 193-4.

головно демократичного розподілу суспільного доходу. Продавати по собівартості, що є головною засадою Кооперативної режі, є таким самим демократичним принципом, як і принцип Державних режі: виплачувати надвишку до державної каси, або продавати по собівартості» (*)

Нині, коли державні мужі балакають про хиби капіталістичного ладу та про необхідність його замінити та для цього придумують різні пляни далекі від реального життя, або являють собою давно пережиті ідеї, лише перехрещені новими іменами, доктрина кооперації прогресує: у «формі Кооперативної режі вона відкриває щось справді нового та життєвого». (**)

Принципом кооперації є аполітичність; це велика її заслуга та завдяки цьому вона мусить тривати. Але нині вимагати від уряду залишити всі застарілі форми Державних режі, які в усіх країнах дали негативні економічні наслідки і де виробні ціни дуже високі, та пропонувати застосувати цю рафіновану і плодючу форму Кооперативної режі «це не значить робити партизанську політику, а це, навпаки, пропонувати публічним владам, — цілковито дезорієнтованим та потопаючим в безвиглядних економічних труднощах, — одинокую дошку рятунку». До того «Кооперативні режі охоронятимуть державні фінанси від великих дефіцитів, якими обтяжують її Державні режі, як плоди дерево». Тоді грошева одиниця, на якій відбиваються всі дефіцити, буде врятована від усіх провалів: девальюацій, інфляцій. «А тому, що число Кооперативних соціалізацій швидко зростатиме, новий економічний лад, метою якого буде не гонитва за капі-

*) Ibid., ст. 190.

**) Ibid., ст. 195.

талістичним зиском, а служба суспільним інтересам, ставатиме конкретним життям, тріюмфуючою реальністю... і це буде, власне, Кооперативним ладом». (*)

Завдяки приєднанню активності Кооперативної режі до спонтанної активності Споживчої кооперації, «Кооперативна Республіка не буде вже мрією, а стане блискучою зіркою в густій темряві, і — з дня на день — набиратиме сили та змісту».

Коли ж і є дещо, що може кооператорам спричинити жаль, або навіть і біль, то це таке: протягом цілого століття різні доктрини, трактуючи державний соціалізм, зазнали великого успіху, хоч в житті найшли застосування лише по війні (1914 р.) і то в декотрих державах Європи (головно ССРСР). За той самий період, доктрина кооперації залишалася незнаною для широких мас, заледве знаною між різними дослідниками соціальних питань, серед певного числа студентів і поважного числа борців, що присвячували своє життя захистові та вивченню кооперативної ідеї. «Не зважаючи на свій величезний талан і свій авторитет, Шарлеві Жід'ові не пощастило приєднати до нової доктрини кооперації ані широких мас, ані культурної еліти французького народу. І найбільш невтішним для нас є те, що навіть інтелектуальні сили, які знають доктрину кооперації, ставляться з обережністю до її здійснення, маніфестуючи повну симпатію до тої ідеї, за яку ми боремося». (**)

Наші сучасники, сильно терплячи від кризи та не розуміючи її технічних причин, хапалися за різні думки. Але майже ніхто з них не відважився шукати покращання сучасного економічного стану шляхом застосування принципів кооперації, шляхом плю-

---

*) Ibid., ст. 195.

**) Ibid., ст. 198.

дючої реформи. «Залишаючи осторонь всі модні доктрини, ми постараємося, каже проф. Б. Лявернь, довести, чому Кооперативний соціалізм є вищий від Державного соціалізму». (*).

В доктринах Державного соціалізму слід розрізнати два окремі напрямки: перший — марксівського характеру, а другий — соціалізм асоціацій, який проповідували Фур'є, Прудон у Франції, а Оуен в Англії.

Не вважаючи на спільну назву «соціалістичний», між цими двома головними напрямками соціалістичних доктрин є велика різниця. Карл Маркс вимагає сильної, авторитетної державної влади, яка була б в силі протиставитися приватним інтересам, підпорядкувати людину інтересам загалу. Завдяки такому поняттю про Державу (публічну владу), Карл Маркс свідомо пірвав усякий спільний контакт з асоціаційним соціалізмом, який стоїть на захисті гуманізму та лібералізму. Ані Фур'є, ані Прудон не стоять по боці публічної авторитетної влади. Концепція фалянстер Фур'є та ідея взаємодопомоги Прудона перейняті думками про слабеньку та обмежену публічну владу. Прудон уявляв собі Державу, чи скорше націю, яка складатиметься з малих груп, або автономних колоній, що вестимуть вільний обмін залежно від їх взаємних умов і побажань.

Діаметрально-протилежною цьому поняттю про державу є марксівська доктрина. Бувши спадкоємцем соціологічної думки Сен-Сімона, Августа Конта, Фіхте та Гегеля, Карл Маркс стояв на захисті загалу, групи, а не окремої особи; індивідум є у нього лише засобом до великої мети: вічного панування групи, збірноти. Хоч Маркс проповідував, що політична держава зникне, але той великий,

*) Ibid., ст. 197.

майже суверенний авторитет держави, за який він стояв, не підтвердили його думок.

В той же час у демократичних державах заходу, Англії та Франції, соціалізм набирає з дня на день цілком іншого, протилежного напрямку. Ці країни перейняли ідеями асоціаційного соціалізму, «Кооперативного соціалізму». Природний інстинкт цих демократичних народів вважає, що рація існування держави полягає в забезпеченні громадянам максимального добробуту та свободи. Тут держава є засобом, а людина метою кожної акції публічної влади.

Отже є дві форми державного соціалізму, як ми бачили вище. Одначе його друга форма, що панує в Англії та Франції є нічим іншим, на думку проф. Ляверня, як «підробленням, сфальшуванням правдивого державного соціалізму». Вже з самого окреслення виходить, що такий державний соціалізм має на меті передати в руки публічних влад диґітування господаркою.

Отже державний соціалізм чи етатизм мусить бути авторитативний, сильний. Етатизм є надзвичайно коштовний, бо вдержує ціни на високому рівні, — через нездатність вести раціональне господарство (причини повної незацікавлености урядовців, великих видатків на одну одиницю продукту...), він протиставиться технічному прогресові промисловости, а ніжгсловніше, радикально здушує всяку свободу приватну та публічну. П и цих усіх негативних сторонах «Державний соціалізм (етатизм) має одинокую вигоду: він стремить до більш справедливого розподілу суспільного доходу, ніж капіталістичний режим».

«Ліберальний соціалізм» чи «Кооперативний со-

ціялізм» є повною протилежністю Державному соціалізму: він не тільки забезпечуватиме людству справедливіший реальний розподіл суспільного доходу, але й прогрес і свободу, замість застою та абсолютизму.

Новий економічний лад, «Кооперативний лад», наступить із зростом кооперативних підприємств, які стануть переважаючою господарською формою суспільного життя. Еволюція «Кооперативного ладу» проходитиме такими шляхами:

1. Невпинним спонтанним розвитком споживчої кооперації класичного типу.

2. Заснуванням Кооперативних режі. Коли Держава дасть змогу народитися Кооперативній режі (чи погодиться їх фінансувати) та дасть їм повну свободу до розвою, то, порівнюючи, в скорому часі можна буде сподіватися на користь кооперації певного занепаду приватних промислових, торгсвельних, і, навіть, банкових підприємств малого та середнього типу.

3. Поширенням «Соціальної режі» чи «Муниципальної режі», які керуватимуть підприємствами, забезпечуючи міста водою, газом, електрикою, гігієнічними зарядженнями, дешевим кредитом, будівлями, тощо.

4. Звуженням приватного сектору лише на дуже великі підприємства капіталістичного характеру (з великим капіталом і з великим ризиком).

Але й ці підприємства приватного сектору носитимуть характер загально-національного інтересу, бо можуть бути контрольовані державою. Вже нині бачимо, що великі підприємства часто працюють при дуже незначному зиску (1-3 відс.), або навіть без нього, лише для того, щоб забезпечити робітникам працю. Чим скорше приватний сектор вступатиме на шлях загально-національного інтересу, тим сильніше буде йти розвиток кооперації, інакше кажучи,

тим сильніше приватний сектор відчуватиме конкуренцію з боку Кооперативних режі. Так пробігатиме процес «відкапіталізації». Таким шляхом ітимуть різні господарські організми: вільні кооперативи, кооперативні режі, муніципальні режі, мішані товариства (між приватними особами та державою), нарешті картелі та трести капіталістичні, (що пильнуватимуть загально-соціяльні інтереси), до одної мети — служба загалові — і з їх рівнобіжної чинности повстане правдива Суспільна господарка, чи Кооперативна господарка, яка замінить капіталістичну, приватну господарку. «Не треба жадних доказів для ствердження, що такий господарський лад є соціялістичний в найглибшому розумінні цього слова. Зиск капіталістичний — виключений, тому, що кожна надвишка (різниця між виробними цінами продажу), або вертається тому, хто купує, або призначається до резервового фонду для вдосконалення й поширення виробничих засобів, для збільшення продукції та для зниження ціни продажу. А тому, що ми мусимо їсти, щоб жити, то кожна людина при такому устрою користатиме, як споживач із зиску підприємства, продукти якого вона купує». «Кооперативний лад» досягне таким чином справедливого розподілу зиску між усіма людськими істотами більш радикальним способом, ніж Державний соціялізм, який, теоретично, концентрує всі зиски в публічних руках, але це в дійсності найчастіше приводить або до невмілого використання ситуації, або до втрат. «Звернути кожній особі те, що на ній зароблено, є більш демократично, ніж передати цей зворот тій марнотратній особі, що називається Державою».

Здійснений Кооперативний лад буде цілком

протилежним своїми наслідками від Державного соціалізму, а саме: 1. він виказуватиме таку саму рентабельність, яку виказав капіталістичний лад за часів свого розквіту. За Кооперативного ладу буде збережена повна ініціатива керівника, повне змагання між кооперативними одиницями за досягнення найнижчої виробної ціни. Вже тепер споживча кооперація та Кооперативні режі довели, що можна «соціалізувати без запровадження етатизму». 2. Він буде прямувати до технічного прогресу, бо без цього зниження виробної ціни неможливе. 3. Він поважатиме свободу людини приватну та публічну.

Таким чином «Кооператизм є нічим іншим, як соціалізмом правдивим, реальним та повні ліберальним, хоч ці слова видаються трохи дивними, разом злучені». (*)

За панування «Кооперативного ладу», Держава може бути певна, що загальний інтерес переважатиме над приватним: прямування до низьких цін переважатиме над гонитвою за надвишкою. Справді «соціалістичний кооперативний лад» буде своїми засобами ліберальним, навіть індивідуалістичним. «Кооперативний соціалізм нам здається, каже Лявернь, більш відповідним до глибоких тенденцій нинішніх часів: пошана людини буде метою соціальної організації, а не звичайним засобом у прямуванні до добробуту загалу-спільноти». «Кооперативний лад» здійснить навіть бажання Сенсімоністів: політичним представникам, владі, — керування громадянами, а кооперативним організаціям — керування господаркою.

*) Ibid., ст. 216.

Поступове замінення приватної господарки з індивідуальним зиском господаркою публічною, з соціальною метою, з одного боку, та злагіднення соціальних конфліктів — замирення праці з капіталом у спосіб знесення капіталістичного зиску та піднесення винагороди за працю, — з другого боку, є двома найголовнішими властивостями, що підносять «Кооперативний лад» над сучасним ладом.

Чому «Кооперативний лад», власне, має такі властивості? «Виключно тому, що Кооператизм бере за підставу реальну натуру людини, його егоїзм, його турботу за свій інтерес, і тому доходить до збудування альтруїстичного ладу».

«Кооператизм не бере за підставу вимріяну гіпотезу про те, що психологічна природа людини цілковито зміниться, що людина з природи є добра, або вневдовзі нею стане. Кооператизм створює геніальну комбінацію егоїстичного принципу людини з альтруїстичним принципом кооперативного організму. Секрет успіху кооперації полягає в тому, що вона трактує людину, як споживача, а не як продуцента».

«Постійним інтересом кожного кооператора є те, щоб двері були відчинені всім споживачам, які, приносячи свою закупочну силу, сприятимуть зниженню покупної ціни. Рівно ж у Кооперативному ладі йтиме про те, щоб робітники одинадцятої години були винагороджувані нарівні з робітниками першої години. Завдяки цьому стає зрозумілим, чому кооперація є єдиним принципом господарським і соціальним, який на тлі конфліктів між індивідуальним егоїзмом і зріжничкованістю людини здійснив справедливий та альтруїстичний лад».

«Кооперативний лад є вищий від клясичного соціалізму своєю господарською реальністю, а рівно ж і вищий від державного соціалізму своїм моральним принципом. Замість того, щоб брати за підставу

клясову боротьбу, задрощі між соціальними верствами, Кооператизм ґрунтується на співпраці та на взаємній симпатії кляс» (*).

Ідеалізм, який є базою кооператизму, нині послаблений тому, що людські маси схиляються більш в бік задрощів, ніж взаємодопомоги. Але раніше чи пізніше безплідність подібних почувань стане очевидною навіть для мас. Разом з тим буржуазні кляси, погляди яких часто залишаються надзвичайно вузькими, мусять краще зрозуміти вимоги-побажання робітника та зреформувати свої помилкові погляди. На шляху до взаємного розуміння соціальних кляс Кооператизм виявив і виявлятиме величезний вплив.

«Кооперативний лад чи «Капіталізм без капіталістів» злучує соціальні вигоди державного підприємства з торговельно-технічною плодovitістю приватного підприємства». Ставши головним спадкоємцем ліберальних соціалістів Франції — Фур'є, Прудона — та в Англії першої половини ХІХ ст. — Оуена, — кооператизм, відділивши кукіль від зерна, має в собі всі здорові та живучі тези старого соціалізму, що був засадою наших батьків. «Ми хочемо бачити світ таким, — казав Шарль Фур'є, — де б цілий світ був щасливий, навіть багаті». Кооперативна школа з дня на день надає чимраз більшої і реальної ваги шляхетній думці фундатора асоціційного ідеалу» (**)

* * *

«Кооперативний лад» проф. Б. Лаверня нині вже має за собою неабияку історію. «Кооперативні

*) Ibid., ст. 218.

**) Ibid., ст. 220.

режі» не тільки викликали зацікавлення та прихильну інтерпретацію з боку наукових сил, але й знайшли — правда до деякої міри та не дуже в широкому розмірі — практичне застосування (головно у Франції). Але це все ще далеке від здійснення всіх побажань їх автора; ще далеко до того, щоб Держава зрозуміла всі вигоди «Кооперативної режі»; ще далеко до того, щоб всі кооператори стали із спокійним серцем під прапор кооперативної режі...

Ані проф. Піру, який найбільше з усіх присвятив уваги працям проф. Ляверня, ані сам Лявернь не забули пригадати слова, повні певної меланхолії, покійного проф. Шарля Жіда, сказані з нагоди появи в світ праці Ляверня «Кооперативний лад»: «... після апостолів ідеології ідуть конструктори: після музикантів маршують техніки».

Проф. Лявернь це зробив з належною йому одвертістю, а проф. Піру з почуття наукової об'єктивності. Ми дозволили собі пригадати інші слова того ж апостола кооперації, незабутнього Шарля Жіда: «Б. Лявернь бачить далеко. Він відкриває нове поле для розвитку кооперації; він посуває межі старого кооперативного світу та прилучує широкі простори» (*). Відповідаючи на закид проф. Трюші, що «кооперації бракує солідно опрацьованої філософічної системи», Ш. Жід додав: «Іратулоймо Ляверня, що він взявся до опрацювання кооперативної системи й вже поклав монументальні підвалини для цього» (**).

Наскільки Б. Лявернь став на суто-реалістичний шлях, настільки він у викінченій формі філософічно уконститував доктрину кооперації. І як ліберальна школа все вчення своє будувала на «підприємцеві»,

*) Charle G i d e , Notes et memoranda, Revue d'économie politique, 1927, ст. 978.

**) Ibid., ст. 979.

так Лявернь будує всю доктрину кооперації на «споживачеві». «Споживач» у нього не абсолютний володар, але він є тим, що узалежнює від себе «пана підприємця»; його споживач не деспот, бо приділює— можна сказати — таке велике слово продуцентові, як і самому собі в тій «конституції», що він продиктував продуцентові. І в цьому проявляється глибока єдність у працях Ляверня як по відношенню до економічних, так і до соціальних теорій, а рівно ж до теорій політичної конструкції.

* * *

Проф. Лявернь належить, як відомо, до Німської школи. І належить до неї, за словами Жіда, з двох причин: по-перше, тому, що він в тому місті народився, а, по-друге, своєю кількадесятилітньою (минув вже третій десяток) працею на кооперативній ниві. Крім цього Школа «числить на нього, щоб себе увіковічити». (*)

Однак Б. Лявернь у Німській школі займає досить крайнє місце, стоїть на правому крилі, коли так можна висловитися. Він є, до деякої міри, позитивним ревізіоністом постулятив Німської школи.

Віддаючи честь першим борцям великої соціальної ідеї—Фур'є, Прудон'ові, Оуену'ові,—Б. Лявернь відкидає їх «дуже привабливий соціальний містицизм». Цураючись «релігійної інспірації Німської школи», Лявернь глибоко вірить в «генія кооперації» чи в асоціацію приватного інтересу з інтересами суспільности. Ш. Жід для Ляверня є не тільки фундатором, батьком Німської школи, але й фундатором сучасної доктрини кооперації, «яку він

---

*) Charle Gide, Revue d'économie politique, 1927, ст. 975.

збудував майже з нічого». Б. Лявернь розходиться з Жідом в тому, в чому він сам є ідеалістом; сходиться з ним в тому, в чому він сам є реалістом і майже цілковито наслідує його в тому, в чому він є сам лібералом.

«Будьмо реальними, каже Лявернь, і не ідеалізуймо занадто людину, а приймаймо її з її індивідуальним егоїзмом і всіма її природженими інстинктами» (*). Реалізм Ляверня є без усяких прикрас метафізичного чи містичного порядку; він є майже голою дійсністю, життям. Б. Лявернь є глибоко переконаним, що кооперація приносить новий та плідючий принцип господарської розбудови. Б. Лявернь не вірить ані в занепад суспільних верств, ані в скасування заробітної платні. Активна чинність за «найвищий зиск є необхідною метою кожного підприємства». Ця мета є необхідною, на його думку, і для кооперативного підприємства, коли під «зиском» (**) кооперації розумітимемо лише як рахункову категорію, а не як категорію економічну, соціальну. Інакше кажучи, активність кооператив-

*) L a v e r g n e , L'ordre coopératif, ст. 69.

**) Виразно на цьому місці зазначую, що свідомо вживаю тут «кооперативного зиску», себто, висловлююся термінологією «Кооперативного ладу» Ляверня, а пояснюю термінологією Младенац'а (Mladenatz, Histoire des doctrines coopératives, Paris, Presses Universitaires de France, 1933 року), щоб пригадати, але уникнути всіх тих суперечок, (а) які розвинулися (свого часу, ще за життя Жід'а) з приводу виразу Ляверня: «кооперація не скасовує зиску підприємства». Всі ці дебати закінчилися більш менш в тому сенсі, як я тут висловлююся: Б. Лявернь погодився на те, що він допустився помилки «термінологічного порядку», чи, інакше кажучи, він погодився на вираз надвишка. (а) Mladenatz, Revue des études coopératives de France, 1933, стор. 75-102.

ного підприємства повинна бути направлена на досягнення найбільш можливої надвишки, або на досягнення найнижчої ціни. Конкуренція, що є головним мотором в капіталістичному підприємстві, не повинна бути цілковито ігнорованою в кооперативному підприємстві, головню в «Кооперативній режі». «Справедливої ціни, на думку Б. Ляверня, немає; вона виковується на ринку. Але він цілковито погоджується, що зворот надвишки «є правдивою революцією, як сказав Жід, в економічному ладі». До того ж Б. Лявернь не припускає іншої форми вільної кооперації, крім споживчої.

Проф. Лявернь не вірить більше в настання «Кооперативної Республіки», чи точніше, вважає він її гарною утопією, яка досить далека від висновків його професора Жіда. Він рішуче відкидає соціальний монізм та стоїть на шляху соціального плюралізму: за панування «Кооперативного ладу» кооперація буде лише переважаючим господарським типом.

Після таких поправок чи «ревізій» Б. Лявернь'ом постулятив Німської школи, (чи того, що вчив Жід), доктрина кооперації видається «значно скромнішою» (як висловився проф. Піру), але тим самим, вона стає більш відповідною до вимог часу: активізації кооперативного руху за сучасного соціально-економічного хаосу.

Коли Б. Лявернь відкидає всякий містицизм (головно в тому розумінні, як його необхідність була трактована Тен'ом чи Сорель'ом: «доктрина, що є слаба з наукового боку, може бути історично плодючою; не точне передбачення будуччини може бути образом дійсної рушійної сили»), то він допускається головню психологічної помилки. Знову ж реальність, яку вносить Б. Лявернь у доктрину кооперації, зменшує пострах тих осіб, які на саме слово «кооперація» відкидали все. (Хіба не відомо,

що деякі законодавчі проєкти провалювалися перед парламентом лише через те, що носили слово «кооперація»?». Чи життя не оправдує скорше програму з меншим числом точок, ніж з більшим? Вже значно тяжче погодитися з Б. Лавернь'ом в тому, що він відмовляє назву «кооперативний» іншим формам вільної кооперації, крім споживчої.

Погоджуючися із незаперечним фактом, що головною перешкодою для належного — більш активного й охоплюючого всі галузі господарського життя, а головню промислового, — розвитку кооперації стоїть на перешкоді брак капіталів, яке рішення було б відповідним, щоб цьому радикально запобігти?

Кооперація може, зрозуміло, робити позички. Однак з практичного життя бачимо, що кооперація неохоче стає на цей шлях. Причин до цього чимало. Найголовніша між ними та, що кооперації — (розумію тут головню країни, які бідні капіталами; в країнах багатих капіталом, наприклад, в Англії, гострота цього питання майже не відчувається для звичайної нормальної праці кооперації; для інвестицій в широкому розмірі, як це вимагають кооперативні режі, всі країни більш менш нівелюються з цього погляду) — доводиться числитися з великим відсотком, який тепер панує на ринку капіталів, завдяки сталому зростові державних позичок. Кооперація може працювати-процвітати лише з дешевим кредитом. І тому, здається, що тут не може бути іншого рішення, як капітал держави. Лише держава може вказати дешевий кредит, лише вона може диспонувати такими капіталами, які необхідні для інвестицій великих галузей промисловости. А коли так, то в якій формі кооперація має прийняти державний капітал? Б. Лавернь пропонує конкретну форму: «Кооперативні режі».

* * *

Відомо, що іменем «Кооперативні режі» Б. Лявернь охрестив т. зв. «Національні товариства», які він відкрив у Бельгії коло 1920 року. В останніх часах він поширив цю назву і на т. зв. «Публічні трести» (Public Trusts чи Board) в Англії. У «великому відкритті» Б. Ляверня (тобто, в національних товариствах) ми не бачимо ані «готових кооператив», ані «лише малих світлячків у траві», як вивсловився Ш. Жід.

На підставі праць Б. Ляверня досить важко прийти до висновку, що він вже за своїх молодих літ передбачав «Кооперативні режі», а головню в такій формі, як він їх тепер окреслює. Більше можна погодитися з тим, що його реалістичний дух, можливо навіть природжений, гнався за формою практичної співпраці між індивідом і суспільністю. Тому ми краще розуміємо Б. Ляверня, коли він побачив у Бельгії кістяк того, що він назвав «Кооперативні режі». Відкриття Бельгійських режі це не відкриття готової форми кооперації, як він намагається доказати, чи «як практика бельгійських кооператив змальовується перед очима невірних», як він твердить, бо «коли бельгійські режі, правдиво зауважує Жід, були б мали за собою такі ясні докази, то вони були б звернули на себе увагу». З другого боку нас ані трошки не дивує та «мелянхолія» (як каже проф. Піру), з якою Ш. Жід прийняв реалістичні тенденції Б. Ляверня, а зокрема «Кооперативні режі». Цілком зрозуміло чому для Ш. Жіда «Кооперативні режі» видаються не більше, як «малим світлячком у траві». Італійські *Enti autonomi per i consumi* — «автономні кооперативні інститути для житлових будівель» — були в дійсності, головню в Больоні, що признає і Б. Лявернь, мікроскопічною «Кооперативною Республікою», про яку

так мріяв цілою душею Ш. Жід. Ще більше Ш. Жід наближує нас до правди, коли зауважує, що «необхідно занадто багато доброї волі, щоб бачити в Бельгійських режі, як Б. Лявернь, всі характеристичні риси правдивої кооперації, а саме: що вони керуються самі собою, що їх акціонери є в той самий час і споживачами, або користувачами (usagers) та що в них цілком виключено дух наживи» (*).

Проф. Піру, аналізуючи Англійські т. зв. «Публічні трести» (Public Trusts чи Board (**)), приходить до висновків Ш. Жіда, що Публічні трести: 1. не засновуються спонтанно, 2. не практикують звороту надвишки і 3. адміністратори не призначаються споживачами, та каже: «сама аргументація Б. Ляверня суперечить його тезам».

Наскільки ми погоджуємося з тим, що Б. Лявернь був «сильно під вражінням свого відкриття», настільки ми додержуємося того погляду, що Режі, коли вони засновані на підставі вищеподаних 5-ти критеріїв Б. Ляверня, вповні заслуговуватимуть назву «кооперативних». Коли такий статут буде схвалений державою, то зменшиться страх перед тим, «що держава удержавить кооперацію скорше, ніж кооперація скооператизує державу». Разом з тим ми цілковито погоджуємося з Джемс'ом П. Уорбас'ом, президентом кооперативної ліги Сп. Д. П. Америки, який з деяким острахом констатує: «філософія етатизму наповнює кооперативний рух цілого світу. І в той час, коли збудували імпульс кооперативну структуру, ця структура не може передбачати великої будучности, адже всі її намагання були зужиті на конструкцію чогось, що, з

---

*) Ch. G i d e , Revue d'économie politique, 1927, ст. 972

**) G. P i r o u , Revue d'économie politique, 1938, ст. 1110-11.

часом, має перейти до держави» (*). Не повторюємо того, що Б. Лявернь рішуче відкидає етатизм... А в «Кооперативній режі» Б. Лявернь не менше рішуче забезпечує свій витвір проти держави, бо відчуває цю небезпеку. Не будши цілком певним в добрих намірах сучасної держави, Б. Лявернь категорично та виразно відділює спонтанний кооперативний рух — класичну споживчу кооперацію, — кооперацію знизу, від «Кооперативної режі», руху зверху. І «Кооперативний лад» настане тоді, коли ці два рухи зустрінуться в одній спільній точці — активно-автономної чинности в ім'я вищого асоціаційного ідеалу — в «КООПЕРАЦІЇ».

В «Кооперативній режі» роль держави, як ми вище бачили, зведена до мінімуму: держава — звичайний акціонер. «Кооперативна режі» вповні автономний організм не лише правно, але й реально, з погляду промислового, торговельного і фінансового. Така повна автономія «Кооперативної режі» відрізняє її, робить її оригінальною від усіх до цього часу відомих т. зв. мішаних товариств.

«Кооперативна режі» не тільки, на нашу думку, є великим господарським організмом безкапіталістичного вершка, але правдивим виявом кооперативи 2-го ступеня. «Кооперативна режі» з погляду господарської мети є автономним підприємством, але з соціальними функціями. В «Кооперативній режі» надвишка не є головною метою, не є надвишкою чисто торговельного характеру, бо поруч з нею відіграватиме переважну роль рентабельність, тобто, сильнішим буде стремління до технічних удоскопалень для досягнення найнижчої вирібної ціни.

---

*) Dr. J. P. Warbasse, Revue de la Coopération internationale, No 8, Aout, 1937, стр. 321.

Тому ціни в «Кооперативній режі» не калькулюватимуться під кутом надвишки на підставі рентабельності, але під кутом самої рентабельності. Завдяки цьому в «Кооперативній режі» пануватиме цілком відмінна психологія, порівнюючи до всіх інших товариств т. зв. мішаного характеру. Логічність проф. Б. Ляверня нам видається ще більш яскравою в тому, що він надає «Кооперативній режі» форму акційної спілки. Акційна спілка — це мікрокосм капіталізму; «Кооперативний лад» буде «капіталізмом без капіталістів»: тому «Кооперативній режі» належить форма акційної спілки.

* * *

Питання розподілу багатств (суспільного доходу) було вічною темою минулих суспільно-господарських систем і залишається центральною віссю практичної боротьби й теоретичних суперечок сучасної доби.

Капіталізм, що був найбільш плідною системою з погляду матеріального, виявив себе нездатним здійснити засади рівності прав до участі в суспільному доході, хоч лібералізм забезпечував людині свободу праці, рівність шансів і людина була метою, а збірнота — засобом.

Соціалізм, що є більш справедливим щодо рівності в розподілі суспільного доходу, виявляє себе менше продуктивним і тут людина є засобом, а не метою.

Наслідки великої війни, господарські кризи, політичні суперечності між державами викликали автаркію та посилили ідею відповідальності держави за розвій господарського життя. А поруч з цим запановує ідея примату (першенства) збірноти над одиницею. І держава перебирає на себе право здійснити ідею рівного права до участі в суспіль-

ному доході. В зв'язку з цим запроваджується, як технічний спосіб виконання, дирижізм, плянова господарка.

Який суспільно-господарський устрій був би найбільш здатним зреалізувати цю болючу проблему—(рівність прав до участі в суспільному доході)? Між головними комбінаціями майбутнього устрою — синтези індивідуального, суспільного й державного чи демократичного — лібералізму, синтези індивідуалізму й універсалізму чи націократизму та державного соціалізму — «Кооперативний лад» є найкращою асоціацією індивідуалізму і соціалізму. «Кооперативний лад — ліберальний і навіть індивідуалістичний у своїх засобах та соціалістичний в найкращому значінні цього слова в своїх цілях» (*). Кооператизм створив геніяльну комбінацію егоїстичного принципу людини з альтруїстичним принципом кооперативного організму. За «Кооперативного ладу» держава буде засобом, а людина метою в той час як в націократизмі — навпаки: примат держави над одиницею. До того «Кооперативний лад» є протилежністю своїми наслідками до державного соціалізму: він рентабельний, та прямує за технічними удосконаленнями; він поважає кожна свободу людини приватну та публічну. Кооператизм, трактуючи людину як споживача, здійснює найбільш справедливим шляхом проблему рівності прав до участі в суспільному доході.

---

*) B. L a v e r g n e, Revue des études coopératives, 1928, No 26, ст. 17.

В И С Н О В К И .

1.

Історія нам довела, що капіталізм створив найбільш добробутний господарський лад, який лише людство до нині зазнало. Однак капіталізм не дав доказів повної соціальної справедливості: економічно покривджені особи існували. Але в нашому житті «ніякий статут, ніяка інституція не є вічними, бо все йде, все минає, і капіталістичний лад не буде в цьому винятком. Ходить про те, щоб від одного ладу, перейти до ладу справді вищого, а не спуститись, під приводом прогресу, до режиму гіршого. Це є головна проблема, що домінує в наші часи».

«Я передбачаю, — каже проф. Б. Лявернь, — і вірю в досить скору націоналізацію головних галузей великої промисловости, за якою наступить прогресивна кооператизація...» (*).

Вищезокреслений «Кооперативний лад є остільки-ж продуктивним, як і капіталістичний лад», від якого він (Кооперативний лад) запозичує чимало елементів, а в питанні справедливого розподілу суспільних доходів його перевищує. Але, на превеликий жаль, кооперативний сектор ще дуже слабо розвинений, порівнюючи до капіталістичного сектора.

Як капіталізм ніколи не був виключним господарським типом, так і «Кооперативний лад» не

---

*) L a v e r g n e , «Essor et décadence du capitalisme», ст. 225.

заповідається бути іншим: життя надзвичайно складне, щоб його можна було цілковито охопити одним господарським типом. Поруч з кооперативним сектором існують і інші сектори: приватний, публічний і капіталістичний.

Заміна капіталістичного ладу «Кооперативним ладом» не може наступити відразу, як би це не було бажаним, бо в нашому житті «нема чудес». Процес «відкапіталізації» відбуватиметься поступово. Ще пройдуть добрі десятки літ, коли сучасний суспільний лад змінить свою структуру.

Історичний матеріалізм Маркса проорокував автоматичний занепад — самодеструкцію — капіталізму з причин технічного порядку: стало зростаюча конкуренція капіталів викличе остаточну катастрофу, найсильнішу кризу, під час якої вибухнуть антагонізми капіталістичного ладу. «Якщо капіталізм має занепасти, то занепаде, але не з причин технічного порядку, не з причин фізичної неможливості функціонувати, лише виключно з помилок та волі людини».

Доля капіталізму не залежить від іманентної фізичної потреби, що доходить до фаталізму, але від чинності та волі людини найбільш свідомої та рішучої... Але в нинішні часи, крім технічних причин, відіграють велику роль етичні причини. З погляду розподілу суспільного доходу капіталізм не заслуговує на велику пошану. До того «коли капіталізм не може існувати без привілею, без монополій та без протекції держави, тоді треба, в знак останнього попередження, виразно пригадати керівникам режиму безсмертні слова Данте, якими він допроваджував в пекло тих, що не покалися: «залишіть усяку надію!» («Lasciate ogni speranza!»).

2.

Великий прихильник лібералізму проф. Б. Лявернь слушно зауважує, що розквіт капіталізму був разом з тим і розквітом демократії. Наше століття чудово це підтверджує, особливо по воєнних літах. Нині ми свідки змагання між двома ідеологіями — демократією і націоналізмом — на полі політичному і між двома економічними системами — ліберальною і авторитарною (дирижізмом) — на полі господарському. На полі ідеологічному треба сподіватися перемоги демократії, а на полі господарському повернення на достатній, конструктивно-соціально-ліберальний лібералізм.

Кооперація народилася під час лібералізму і завдяки цьому вона є такою, якою ми її бачимо; вона не може залишатися байдужою до свого майбутнього. Коли вона впродовж століття, яке щойно завершила, довела свою зрілість тим, що зуміла пройти між Сцілою та Харібдою — між капіталізмом і соціалізмом — і створила свою доктрину, вона мусить і надалі вміти держати керму кооператизму в своїх руках, боротися за власне і вільне «пливання», навіть серед бурхливого моря.

Борячися й надалі проти капіталізму, кооперація, як носійка найвищого суспільного ідеалу, має повне право на користання з державного капіталу для захисту інтересів споживача. Тріумфуючи із слабости капіталізму, натхнена позитивними домаганнями соціалізму, хай кооперація посилює своє змагання за соціальну справедливість! Захищаючи й надалі свою основну підставу — асоціацію індивідуального й суспільного, — хай кооперація боронить людину! Боротьба за незалежне існування забезпечить розвиток кооперації та зробить її з «Держави в Державі» Великою Представницею Народу.

З М І С Т

I

	стор.
Передмова-Вступ.....	7
I. Що таке кооперація?	9
II. Народження кооперації	14
III. Доктрина кооперації:	
1. Правила кооперації	21
2. Підставові складники кооперації	27
IV. Кооперація — це не капіталізм	29
V. Кооперація — це не соціалізм	32
VI. Господарські зони кооперації	33
VII. Будова кооперації	35
VIII. Що таке споживач?	37
IX. Кооператизм:	
1. Кооперативна Республіка	42
2. Кооперативний лад	46
X. Відносини між кооперацією і державою	48
XI. Кооперативний рух і Українська Кооперація ..	55
Висновки	60

II

Вступ	67
I. Капіталізм	69
II. Дирижізм	87
III. Кооперативний лад	102
Висновки	126

Imp. Beresniak, 12, rue Lagrange, Paris.